

KLIK

Hoe digitaal zijn jouw relaties?

juni 2026

Kiest Belle in 2026 nog voor het Beest?

Datingplatforms vertellen ons een
nieuw sprookje over de liefde

Chatten met je overleden broertje

Schrijver Mariska Overman: "De
rouwbot past in een cultuur waarin
lijden taboe is"

Vriend of volger?

Filosoof Ellen Klaver probeerde
allebei te zijn, maar kan dat wel?

*'Ik verstop
mijn telefoon
weleens stiekem
in een boek'*

Mijn dochter kan altijd via Snapchat zien waar haar vrienden zijn.

Superhandig als ze naar de stad gaat en daar met mensen wil afspreken. Maar toen het uitging met haar vriendje leverde het ook wat vervelende spanning op: ze konden ieder moment van de dag van elkaar zien met welke andere jongens of meiden ze waren.

Ik vroeg aan haar: 'Zou het niet veel fijner zijn om dat niet van elkaar te weten?' Kennelijk had ik hier een generatiekloof te pakken. Ik voel me erg ongemakkelijk bij het idee dat mijn vrienden en familie constant zouden weten waar ik ben. Maar voor haar is het echt not done om deze informatie niet met anderen te delen: 'Mam, je zet je locatie dus echt niet uit voor vrienden, dat doe je gewoon niet.'

Iedereen zal wel herkennen dat digitale technologie, zoals computers en mobiele telefoons, de relaties veranderen met de mensen om ons heen. Met onze partners, familie en vrienden. Vaak gaat dit ongemerkt, zonder dat we daar bewust voor kiezen.

Elke nieuwe versie van onze telefoon, tablet en computer kan weer meer. Met de eerste mobiele telefoons kon je alleen bellen. Nu is het heel gewoon dat je elkaar ook kunt zien. En er wordt gewerkt aan apparaten waarmee je op afstand ook aanrakingen kunt voelen.

Onze digitale apparaten geven ook steeds meer informatie over anderen. Je kunt zien welke cijfers je kinderen halen op school en welke mensen beschikbaar zijn voor een romantische date.

P.S. Op zoek naar meer informatie en achtergronden? De resultaten van al onze bijeenkomsten zijn te lezen in een beleidsrapport dat je kan vinden op www.rathenau.nl. Het rapport en KLIK zijn onderdeel van het Dialoogprogramma Digitale Toekomst, waarmee het Rathenau Instituut wil bijdragen aan menswaardige digitale technologie. De resultaten brengen we onder de aandacht van beleidsmakers en politici.

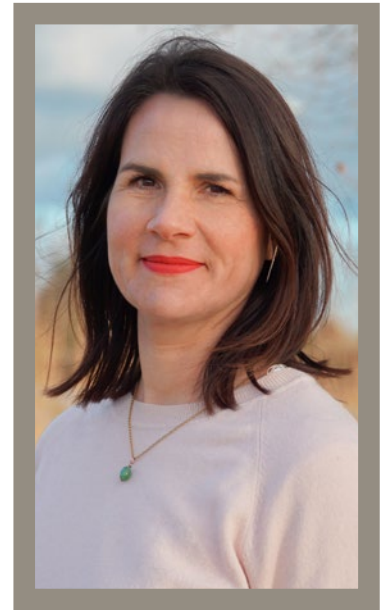
Woord vooraf

Al die technologie levert veel nieuwe kansen op. Het brengt mensen met elkaar in contact, die elkaar anders nooit gevonden hadden. Dierbaren die ver weg zijn, kun je toch dagelijks zien en spreken.

Maar veel mensen hebben ook zorgen. Want hoe gezond is het voor de ontwikkeling van kinderen, als ouders continu controleren wat ze doen? En als je vriendschap sluit met een chatbot die het altijd met je eens is, kun je dan nog wel omgaan met het ongemak en ruzietjes die horen bij echte mensen van vlees en bloed?

Het is belangrijk om hierover kritisch te blijven nadenken. En om erover te praten met elkaar. Daarover gaat KLIK. In KLIK lees je wat mensen met allerlei verschillende achtergronden vertelden tijdens dialoogsessies die het Rathenau Instituut organiseerde in Zeeland, Groningen, Zuid-Holland en Drenthe. Ook lees je interviews met experts en kun je inspiratie en kennis opdoen in de vele illustraties, quizzes en columns.

Hopelijk zet dit magazine je aan het denken over de rol van digitale technologie in jouw relaties. Wat wil je wel, en wat wil je niet? Heb je 'm uit? Geef KLIK dan door aan iemand anders.

A handwritten signature in black ink that reads 'Eefje'.

Eefje Cuppen, directeur van het Rathenau Instituut

Inhoud

16 *KLIKT* het?

‘Ik verstop mijn telefoon weleens stiekem in een boek.’

Tobias is techfan, Daphne voedt haar kind schermloos op. Ze ontmoeten elkaar voor het eerst voor een gesprek over de invloed van digitalisering op hun familie en gezin.

liefde

34 *Column*

Kiest Belle in 2026 nog voor het Beest?

Onderzoeker Timo Nieuwenhuis ziet nieuwe sprookjes ontstaan. Dit keer staan ze niet in boeken, maar worden ze verteld door datingplatforms.

Rubrieken

22	<i>Achter de schermen bij Kerim en Marit</i>	56	<i>Klikt het? Tamar en Monique</i>
24	<i>Doorklikken Een leugentje om bestwil in de zorg</i>	62	<i>Doorklikken Privacy in tijden van de videodeurbel</i>
28	<i>In de tijdmaschine Dierbare herinneringen met technologie</i>	68	<i>Klikt het? Mark en Rilana</i>
54	<i>De toekomst van vriendschap Een getekend landschap</i>	76	<i>De toekomst van afscheid Een getekend landschap</i>
		84	<i>Berichten aan de toekomst Wensen voor een sociale wereld</i>

vrienden

52 *Column*

Goede volger, maar een slechte vriend

Filosoof en econoom Ellen Klaver had een goed, offline gesprek met een vriend. Over alles weten van je vrienden en niet meer kunnen bijkletsen.

afscheid

78 *Interview*

'Lijden moet worden weggepoetst, opgelost'

Schrijver Mariska Overman verloor haar broertje toen ze 21 was. In haar nieuwste boek vraagt ze zich af of ze een rouwbot van hem zou willen maken.

En verder

6	Interview met toekomstonderzoeker Loes Damhof	46	Quiz: Wat voor toekomstdenker ben jij?
12	Alles voor de veiligheid van je kind, toch?	64	Met wie deel je wat? Vul in!
36	Marktplaats voor de liefde	74	Wat komt er in jouw datacodicil?
42	Chatbots in de liefde: 'Waarom vraag je het niet gewoon aan een mens?'		

‘DE TOEKOMST IS VAN NIEMAND’

Loes Damhof (50) denkt voor haar werk na over de toekomst en leert anderen dat ook te doen. KLIK vroeg haar over naar onze sociale toekomst met technologie en kreeg een les in verbeeldingskracht. ‘Wie toekomstdenken aan anderen overlaat, geeft een stuk vrijheid weg.’

Vragen mensen je vaak of je de toekomst voor ze kan voorspellen?

Ja. Maar dat doe ik niet. Ik probeer voorspellingen juist uit te dagen. Als iemand zegt 'AI is de toekomst', zet ik er iets anders tegenover. Zo stel ik elk beeld ter discussie.

Mensen zijn daar vast verbaasd over. Je bent futurist, maar je voorspelt niks?

Als ik zeg dat ik niks kan met een uitspraak als 'AI is de toekomst', reageren mensen verbaasd. 'Hoe kan het nou? Je bent futurist.' Maar ik verzet me tegen het idee dat dingen gewoon zo zullen zijn. Stel je voor: de toekomst is een stuk land dat niemand kent. Dan komt er iemand aan, plant er een vlag en zegt: dit is van mij en zo gaat het eruitzien. Maar de toekomst bestaat nog niet. Die kan dus ook niet van iemand zijn. Toch accepteren veel mensen zo'n vlag gewoon. Ze denken: als die persoon het zegt, zal het wel zo zijn. We laten het over aan mensen waarvan we denken dat ze er verstand van hebben. Of we denken simpelweg: zo gaan die dingen nou eenmaal.

Waarom is dat een probleem?

Omdat beelden onze acties nu al sturen. Als je denkt dat AI onontkoombaar is voor communicatie, ga je nu misschien allerlei AI-cursussen volgen of verزند je in zorgen over je baan. Terwijl er nog helemaal niets vaststaat. Als jij zeggenschap wilt houden over je eigen leven, moet je je bewust worden van welke beelden jouw keuzes bepalen. En wie die beelden maakt.

Heb je een voorbeeld van hoe dit onze relaties beïnvloedt?

Veel mensen accepteren klakkeloos het idee dat een relatie voor het leven is, dat daarbij een huis kopen hoort en een gezin stichten. Zo hoort het nou eenmaal. Maar waarom eigenlijk? Op welk toekomstbeeld

Loes Damhof is docent en onderzoeker aan de Hanzehogeschool Groningen, waar ze de UNESCO-leerstoel Futures Literacy bekleedt. In 2016 werd ze verkozen tot Docent van het Jaar. Daarnaast is ze medeoprichter van de Emergence Academy (emergenceacademy.net), een programma dat mensen leert anders naar de toekomst te kijken. Ook werkt ze samen met organisaties als UNESCO en Oxfam Novib aan programma's die jongeren en leiders wereldwijd toekomstvaardiger maken.

is die verwachting gebaseerd? En is dat ook wat jij wil? Dit soort vragen stellen we onszelf amper.

En als je die vragen wel stelt?

Dan probeer je andere toekomstbeelden naast elkaar te zetten. Wat voor andere manier van samenwonen kan jij je verbeelden? Wat als een relatie niet voor het leven is? Het gaat er niet om dat jouw beeld realistischer is dan die van anderen. Het is allebei een voorstelling, een beeld dat nog geen realiteit is. En juist het verbeelden van onrealistische toekomstbeelden kan heel nuttig zijn. Het vertelt je wat je belangrijk vindt, waar je van droomt, of wat de grenzen zijn van je verbeelding. En als je je verbeelding over de toekomst wat kunt verbreden, zul je meer kansen in het heden zien.

Stel, ik ben bang dat door AI er straks alleen nog AI-therapeuten bestaan, en er geen menselijke therapeuten meer zijn. Wat kan mij dan helpen?

Eerst: waarom vind je dat zo eng? Misschien ben je wel bang dat mensen elkaar niet meer opzoeken. Dat is een angst die bij veel mensen wordt getriggerd door nieuwe technologie. Die angst is eigenlijk heel waardevol. Angst vertelt je iets over wat je nu al

belangrijk vindt. Wat maakt contact met mensen voor jou waardevol? Dat is het vertrekpunt. En dan de andere kant: op welke aannames is dat doemscenario eigenlijk gebaseerd? Dat mensen massaal naar een AI-therapeut gaan en elkaar daardoor niet meer opzoeken, dat is zelf ook één beeld. Misschien gaan er helemaal niet zoveel mensen die therapeut gebruiken. Welke andere scenario's zijn er mogelijk?

En als ik sterk voel, of dat nu angst is of juist enthousiasme, dat AI mijn relaties gaat veranderen?

Dan kan het trainen van die verbeeldingspier zeker helpen. Want of je nu bang bent of hoopvol, het is allebei een reactie op één beeld van de toekomst. Eén vlag die iemand heeft geplant. Als je je ook andere scenario's kan inbeelden, geeft dat ruimte en zeggenschap. Het zegt je: het hoeft niet zo te gaan. En het maakt je flexibeler: wat er ook gebeurt, je bent niet vastgekluiserd aan één scenario.

Hoe oefen je dat, je verbeelding trainen?

Vraag eens aan je buurman: hoe zou jij onze straat over tien jaar willen zien als alles kon? Als je mensen vraagt wat ze nu willen, zeggen ze vaak 'meer parkeerplekken'. Maar als mensen samen nadenken over wat ze echt zouden willen, hoor ik over de hele wereld dingen als: een kleinere community, meer met elkaar in verbinding staan, meer groen. Maar speel zelf ook eens met scenario's: wat als morgen de wifi het een week niet meer doet? Of: wat als ik mijn vrienden niet meer digitaal kan bereiken? Hoe vind ik dan uit waar ze zijn? Als je bepaalde scenario's super onwaarschijnlijk vindt, wat zegt dat over jouw aannames? Als je er boos van wordt, wat zegt dat over wat je belangrijk vindt?

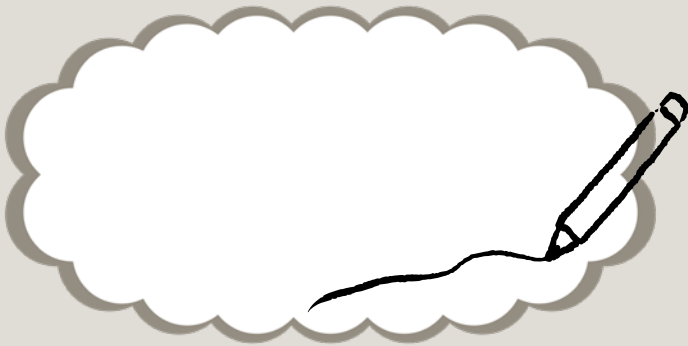
Train je verbeeldingspier

Om zeggenschap over je toekomst te hebben, moet je verschillende toekomsten kunnen verbeelden. Tijd om te oefenen.

Stel je voor, je reist af naar de toekomst en ineens is de wereld heel anders. Je herinneringen bestaan nog maar één dag, of communicatie gebeurt alleen nog via aanraking. *Hoe wil of denk je dat contact tussen dierbaren er dan uitziet?*

Maak je scenario's eng, leuk, realistisch, gek. Schrijf, teken, kras. Het is jouw toekomstfeestje!

Herinneringen bestaan maar één dag:

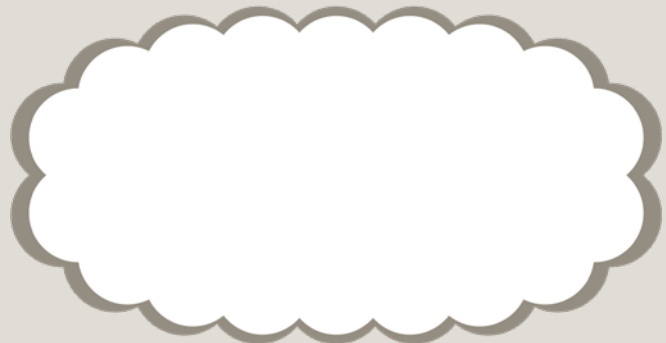
Je kan overal binnen één seconde zijn:

Je kan maar drie mensen per dag spreken:

Je kan alleen communiceren via aanraking:

Iedereen wordt precies tweehonderd jaar oud:

De zon schijnt overal twee uur per dag:

FAMILIE

16

‘We hebben besloten dat we ons kind **schermloos opvoeden.**’

12

Is je kind veilig als je alles weet?

Bellen met mama en een doos vol herinneringen

22

24

Liegen uit liefde of noodzaak?

Alles voor de veiligheid van je kind. *Toch?*

Onderzoeker **Demi van Damme** sprak veel verschillende mensen over de invloed van digitale technologie op hun leven. Haar viel op dat veel ouders worstelen met technologie waarmee ze hun kind in de gaten kunnen houden. Ze vindt dat dit niet alleen een probleem moet zijn van ouders, maar ook voor beleidsmakers.

Technologie biedt ons steeds meer mogelijkheden

om zicht op elkaar te houden. Best handig om de locatie van je partner te volgen, zodat je weet hoe laat je het eten op kunt zetten. Of even te kunnen checken of de kinderen al onderweg zijn. Maar naast de handigheid is het voor veel ouders een kwestie van veiligheid om te weten waar hun kinderen zich bevinden. Niet gek dat we onze kinderen graag veilig houden, maar wat betekent veiligheid precies? En welke rol spelen nieuwe technologieën hierin?

Onder toezicht

Veiligheid is een lastig begrip. Vaak wordt hiermee de afwezigheid van gevaren of risico's bedoeld, maar hierbij staat niet vast wat die risico's zijn. Wat veiligheid betekent hangt volledig af van wat mensen als mogelijke gevaren beschouwen. En daarin verschillen we nog weleens van elkaar. Op die manier kan een

---

Het is halfzes. Nour weet dat Bilal onderweg is. De app laat zien dat hij de Johan Huizingalaan al voorbij is. Ze zet het gas lager. Ze herinnert zich hoe ze vorig jaar, na een avond waarop Bilal veel te laat was en zijn telefoon op stil stond, een volgapp had gedownload. Sindsdien voelt ze zich rustiger.

Drie straten verderop staat een andere ouder bij het raam: Arthur. Zijn dochter Roos had gezegd dat ze om vijf uur thuis zou zijn. Geen berichtje, geen gemiste oproep. Hij heeft gehoord van een volgapp die andere ouders van school al een hele tijd gebruiken. Maar hij denkt aan hoe hij zelf als kind door de stad fietste, zonder dat iemand het wist, op avontuur met zijn vrienden. Hij legt de telefoon neer. Hij hoort straks wel wat ze heeft beleefd.

Deze scène is fictief, maar gebaseerd op ervaringen die werden gedeeld tijdens dialoogsessies van het Rathenau Instituut.

waarde als veiligheid meerdere betekenissen aannemen, en op verschillende manieren nagestreefd worden.

Voor sommige ouders bieden digitale ontwikkelingen de veiligheid die zij voor hun kind verlangen. Naast locatie kun je als ouder de sport- of schoolprestaties van je kinderen bijhouden in apps zoals Magister. Zo heb je goed zicht op je kind en kun je daarop handelen waar nodig. Maar is deze controle zonder gevolgen?

De Franse filosoof Foucault schreef in 1975 over de invloed van constante toezicht op het gedrag van mensen. Hij gebruikte het voorbeeld van een gevangenis waar gevangenen voortdurend bekeken konden worden door bewakers, zonder dat ze wisten wanneer dat gebeurde. Het idee dat iemand je altijd kan bekijken verandert hoe mensen zich gedragen. Herken je dat? Misschien zit jij ook anders achter je bureau als je leidinggevende altijd kan zien wat je doet. En wat als die jouw prestaties bijhoudt in een app zodat het thuisfront kan zien hoe jij het op je werk doet?

Kan je nog kind zijn?

Hoewel ouders zich verantwoordelijk voelen voor het welzijn van hun kinderen, vragen sommigen zich af wat het voor kinderen betekent wanneer ouders altijd op de hoogte zijn van hun locatie, prestaties en gedrag buitenshuis. Voor deze ouders vormt die vorm van controle

juist een risico. Zij maken zich zorgen over hoe hun kinderen zich kunnen ontwikkelen onder het voortdurend wakende oog van ouders of verzorgers. Kunnen kinderen nog wel fouten maken en grenzen verkennen als ze constant gevolgd worden? En kunnen kinderen wel zelfstandig worden als ze altijd in de gaten gehouden kunnen worden door hun ouders? Voor deze groep ouders bieden nieuwe technologieën geen veiligheid, maar zetten ze de mogelijkheid om je als kind tot zelfstandig persoon te ontplooien onder druk.

Een vraag voor iedereen

Waar de één de digitale ontwikkelingen toejuicht en deze inzet om veiligheid te creëren, ziet de ander deze technologieën zelf als risico waarvoor we onze kinderen moeten behoeden. Toch is er sprake van een gemene deler: veiligheid. En die vinden we essentieel als het om onze kinderen gaat. Tegelijkertijd beïnvloeden opkomende digitale technologieën steeds meer wat we onder veiligheid verstaan. Daarom moeten we niet alleen het gesprek aangaan over het belang van veiligheid, maar moeten we bepalen welke rol technologie daarin mag spelen.

Daar komt bij dat je als individuele ouder er niet zonder meer voor kunt kiezen om het anders te doen. Nour, uit de voorbeeldscène, gebruikt de volgapp en op de school van Bilal doen inmiddels de meeste ouders dat. Arthur niet, en hij merkt dat hij

dat op het schoolplein soms moet uitleggen. 'Alles weten' met behulp van technologie wordt langzaam een verwachting. Dit vraagt om meer dan een gesprek aan de keukentafel. Het vraagt om keuzes op schoolniveau over welke apps worden gebruikt, om transparantie van technologiebedrijven over wat ze met data doen, en om beleid dat ouders niet alleen laat staan met een vraag die allang groter is dan zij.

‘Kunnen kinderen nog wel fouten maken?’

In Klukt het? nodigt KLIK twee mensen uit die elkaar niet kennen. Samen gaan ze in gesprek over de rol van technologie in hun leven. Dit keer: Daphne en Tobias.

‘Wie is hier nou gek?’

Daphne (35) voedt haar kind schermloos op. **Tobias** (29) werkt in de IT-sector en omarmt alles wat Big Tech te bieden heeft. ‘Als jij me zo hoort praten, vind je me dan heel raar?’

De verschillen worden meteen duidelijk als Daphne en Tobias hun telefoon uit hun zak halen: zij een Fairphone, hij een iPhone. ‘Ik snap wel waarom ze ons bij elkaar hebben gezet’, grapt Daphne. Ze ontmoeten elkaar vandaag voor eerst.

Op de campus van de Hanzehogeschool in Groningen schijnt het zonnetje door het raam. Tobias studeerde hier ooit Computer Software Engineering en werkt inmiddels in de IT-sector. Daphne is podcastmaker, interviewer, gespreksleider en creatief strateeg. Iemand die van alles interessant vindt, en dat is te merken. Ze is een energieke verschijning, praat snel en zit vol vragen.

Tobias is rustiger, maar niet minder benieuwd naar wie hij tegenover zich heeft. Hij noemt zichzelf optimistisch over de toekomst met technologie: voor hem wegen de voordelen op tegen de nadelen. Daphne ziet kansen, maar maakt zich vooral grote zorgen over de motieven waarmee technologie wordt ontworpen en verspreid.

Telefoon verstopt in je boek

Daphne: Sinds wij een kleintje hebben, hebben ik en mijn partner veel nagedacht over de rol van technologie in ons leven. We hebben besloten dat we hem schermloos opvoeden. En we maken wel foto’s, maar dan vraag ik hem niet om te lachen naar de lens. Dat proberen

we verdekt te doen. Het is niet makkelijk, maar als kinderen eenmaal hebben gezien wat voor magie er in die toestellen zit, dan is het heel moeilijk om te ontleren. Ik vind het best fijn dat mijn peuter denkt dat mijn telefoon supersaai is en dat je daar alleen op kijkt om het weerbericht te checken, of om iemand te laten weten dat je eraan komt.

Tobias: Waarom koop je dan niet gewoon een oude Nokia? Die is toch super saai?

Daphne: Ik wil evengoed niet dat hij mij ziet sms’en. Ik denk dat dat echt met aandacht te maken heeft. Ik wil in het moment zijn en niet stiekem in een andere digitale wereld. Het is echt gek hoe snel we zo’n afgeleide

houding normaal zijn gaan vinden. Het is toch eigenlijk heel raar dat je als ouder constant op je telefoon zit, terwijl je kind zoveel moet leren van de interactie met jou? Zulk soort gedachten helpen me wel als ik het even moeilijk vind. Want ja, wie is hier nou gek?

Tobias: Vind je het dan ook erg als ouders een boek lezen? Dan is je aandacht ook ergens anders.

Daphne: Dat is een hele goede vraag. Het voelt toch anders... Het zuigt je er minder in ofzo. Maar ik ga ook niet de hele tijd een boek lezen terwijl hij mijn aandacht wil. Toch leg je een boek makkelijker opzij. Al moet ik toegeven dat ik ook weleens stiekem met mijn telefoon in een boek zit.

Tobias: Haha, nee, dat meen je niet!

Daphne: Ja, dit is echt zo slecht. Ik ben ook maar een mens. Maar ik merk dan ook meteen dat het je veel meer opslurpt dan een boek.

Tobias: Ja, ik ben het met je eens hoor. Ik heb nog geen kinderen, maar ik vind sowieso dat je als je samen bent, je niet met iets anders bezig moet zijn. Heeft jullie beslissing ook negatieve invloed gehad?

Daphne: Nou, ik merk wel dat er een verwachting is. We zitten in een tijd dat grootouders hun kleinkinderen in principe live kunnen volgen, en nu moeten wij uitleggen dat we dat niet willen. Omdat we ook nog eens niet de hele dag foto's sturen, betekent het wel dat ze minder op de hoogte zijn van wat er speelt in het leven van hun kleinkind. Je komt

vaak in discussies terecht. Maar wij staan wel echt achter onze keuze. We hebben kinderen blootgesteld aan een soort experiment waarvan nu de schadelijke effecten duidelijk worden.

Even inbellen op zondag

Daphne: En jij? Wat voor rol speelt digitale technologie in jouw familie?

Tobias: Mijn vader is reisbegeleider, dus hij is veel weg. Mijn broertje woont in Spanje en ik werk een paar keer per jaar vanuit het buitenland. We hebben elke zondag een moment dat we met het gezin videobellen. Dat staat gewoon. Het vervangt het fysiek samenzijn niet, maar we hebben even een moment van verbinding, terwijl we allemaal op

verschillende plekken zijn.

Daphne: Alleen het feit al dat jullie hier allemaal tijd voor maken, voor elkaar, vind ik heel leuk.

Tobias: Het hoeft ook niet echt ergens over te gaan. Laatst kwamen we erachter dat wanneer je je duim omhoog doet er ballonnen op het scherm verschijnen. Dan zit je een tijdje met elkaar met die ballonnen te kloten.

Telefoon of een sigaret

Daphne: En heeft digitale technologie ook een negatieve invloed binnen jouw familie?

Tobias: Daar moet ik even goed over nadenken. Nou, mijn ouders eten regelmatig voor de tv. Op een gegeven moment heb ik gezegd: als ik er ben, eten we gezamenlijk aan tafel. Daarnaast zit mijn vader, wanneer hij in Nederland is, veel achter de computer en mijn moeder vaak op haar tablet. Ik maak me weleens zorgen over hun gezondheid. Ze hebben beide last van nek-en schouderklachten.

Daphne: Ik merk dat ook wel met mijn ouders en schoonouders. Ze doen het dan ook waar mijn kleintje bij is. Dan komt hij thuis en zegt: 'Dat heb ik in een filmpje gezien.' Als ik dan vraag waar hij dat heeft gezien dan zegt hij: 'Op opa's telefoon.' Dat is wel lastig. Af en toe een filmpje is oké, ik wil hen ook de ruimte geven. Net zoals af en toe een koekje oké is. Bij opa en oma is natuurlijk alles leuker. Zo hoort dat ook. Maar als ik het idee heb dat hij te veel schermen ziet daar, dan zeg ik daar wel wat van. Op dezelfde manier als wanneer ik iets zou zeggen over dat hij te veel koekjes krijgt.

Tobias: Het is misschien toch wel een nieuwe soort verslaving, ofzo. Een beetje alsof één van je ouders zou roken waar je kind bij zit. Daar wil je ook wat van zeggen. Maar het is ook lastig omdat dat roken heel diep zit.

En zo'n telefoon zit ook gewoon heel diep.

Daphne: Jij werkt zelf in de IT, zei je. Zie jij dan ook een verantwoordelijkheid in het ontwerp om het minder verslavend te maken?

Tobias is even stil en trekt zijn wenkbrauwen op.

Tobias: Ik heb daar eerlijk gezegd nog nooit zo over nagedacht. Dat vind ik een interessante vraag. Wat wel steeds beter wordt is dat bijvoorbeeld iOS en Android tools bieden om je schermtijd te verminderen.

Daphne: Maar dat legt de verantwoordelijkheid vooral bij de gebruiker. En ik vind dat je van een individu niet kan verwachten dat die sterker is dan een heel systeem wat is opgetuigd om diegene in een bepaalde richting te duwen.

Tobias kijkt naar buiten en denkt even na.

Tobias: Hmm, ik merk dat bij sigaretten mijn eerste gevoel meteen is dat de verantwoordelijkheid voor het tegengaan van verslaving van hogerop moet komen. Maar met technologie heb ik dat niet. Daarbij denk ik toch dat de verantwoordelijkheid meer bij de gebruiker ligt om zich tegen die verslaving te verzetten. Waarom precies, weet ik niet.

Daphne: Ik herken ook wel wat je zegt hoor. Ik heb ook een stemmetje in mijn hoofd dat zegt dat ik de *guts* moet hebben om niet de hele tijd op mijn telefoon te zitten. Dus daarin voel ik toch ook individuele verantwoordelijkheid. Terwijl ik daar rationeel niet in geloof.

Een publiek sociaal medium

Daphne: Het verschil met sigaretten is ook dat een telefoon allerlei

verschillende toepassingen heeft die niet allemaal slecht zijn. Uiteindelijk gaat het over het bedrijfsmodel wat achter deze platforms zit. Ik denk dat de Europese Unie bijvoorbeeld heel goed een alternatief platform zou kunnen ontwikkelen, maar dan moeten we goed nadenken over wat we wel en niet willen.

Terwijl ze praat, zie je bij Daphne dat haar gedachten vliegensvlug heen en weer springen tussen haar eigen mening en mogelijke andere perspectieven. Ze is kritisch op zichzelf.

Als jij, als IT'er, me zo hoort praten, vind je me dan heel raar?

Tobias: Nee. Eigenlijk zeg jij dat je een andere soort sociale media wilt, toch?

Daphne: Ja, of gewoon dat technologie op heel veel verschillende manieren kan worden vormgegeven, qua bedrijfsmodel dat erachter zit.

Tobias: Ik denk dat het bedrijfsmodel van alternatieven gewoon best wel lastig is. Als je een soort fair social media wilt hebben dan moet je ervoor betalen. En zolang er gratis opties zijn, denk ik dat mensen eerder voor die gratis optie kiezen.

Daphne: Jij ziet dus niet een derde optie: om sociale media om te vormen tot een publiek goed, zoals gezondheidszorg? Dan betalen we ervoor met belastinggeld en wordt er vanuit de overheid, of de Europese Unie, op toegezien dat het aan bepaalde waarden voldoet.

Tobias: Daar heb ik nog nooit over nagedacht. Het klinkt wel heel interessant. Maar je plaatst dan wel veel vertrouwen in de staat.

Daphne: Ja, meer dan in die paar doorgedraaide miljardairs. Maar wat denk jij dat er zou gebeuren?

Tobias: Uiteindelijk wordt het nog steeds gemaakt door mensen en

mensen kunnen fouten maken, of verkeerde intenties hebben. Ook als het van de staat is.

Daphne: Maar dan hebben we tenminste een instrument in handen om te zeggen: 'Hallo, dit is niet volgens de afspraken.' Op Facebook kan ik alleen het platform verlaten.

Tobias: Hoe zo'n platform wordt vormgegeven, hangt dan toch ook heel erg af van of er rechtste of linkse politieke partijen bij betrokken zijn?

Daphne: Dat is waar. Maar, misschien is dit heel naïef, ik heb er dan toch genoeg vertrouwen in dat de meerderheid van de mensen echt iets anders wil dan de huidige platforms.

Tobias: Ik vind het in ieder geval een heel interessant idee. Want wat je zegt: het is ook gewoon communicatie-infrastructuur. Dus waarom is die niet publiek en andere wel?

Leuk dat jij anders bent

Daphne: Uiteindelijk doen mensen vaak alsof er maar één manier mogelijk is om dingen te doen. We moeten een soort creativiteit aanwakken om alternatieven te kunnen inbeelden. Kan je bijvoorbeeld ook op een heel andere manier geld verdienen, eentje die privacy en mentale gezondheid niet opoffert?

Tobias: Ik vind het leuk om te merken dat jij zo'n andere blik hebt dan ik. Ik gebruik Big Tech echt *to the max*. Ik vind de voordelen gewoon opwegen tegen de nadelen. Maar ik ga nog wel nadenken over wat je eerder zei: of de verantwoordelijkheid ook deels ligt bij de softwareontwikkelaars.

Daphne: Ik wilde je daar geen schuldgevoel mee aanpraten hè.

Tobias glimlacht.

Tobias: Dat snap ik.

Daphne: Jouw wekelijks belmoment met je familie heeft mij wel aan het denken gezet. Misschien dat ik mijn videobelprotocol moet aanpassen. Ik zit wel heel erg op dat je elkaar fysiek moet zien, maar door jou zie ik in dat het ook wel gewoon heel fijn kan zijn. En ik vond de sigaretmetafoor ook interessant. Hij wordt natuurlijk wel vaker gemaakt, maar...

Tobias: We hebben hem wel even lekker goed doordacht hè?

”

ACHTER DE SCHERMEN BIJ...

Kerim

'Ik kan me nog goed herinneren dat mijn moeder mij en mijn broers vroeger waarschuwde dat we niet te veel tijd achter schermen moesten doorbrengen. Nu zijn de rollen omgedraaid. Regelmatig hoor ik mezelf opmerkingen maken over haar intensieve telefoongebruik. Ze zoekt recepten op en ontspant met haar favoriete Turkse puzzelapp (Words of Wonders). Maar het allergrootste deel van de tijd stuurt ze haar familieleden berichtjes of hangt ze met ze aan de telefoon.

Al zitten we net aan tafel te eten of willen we ergens heen gaan, mijn moeder neemt altijd wel een telefoontje op en is dan makkelijk een halfuur tot uur 'weg'. Ik kan het haar niet kwalijk nemen. Al zijn ik, mijn broers en mijn vader hier in Nederland, de rest van haar familie woont in Istanbul. Het is eigenlijk heel mooi om te zien hoe zij al veertig jaar lang bijna elke dag tijd maken om elkaar te bellen.

Sinds mijn oma, de moeder van mijn moeder, een aantal jaren geleden is overleden, gaan de telefoontjes vaak over de erfenis. Dit gaat niet altijd soepel en er ontstond frictie tussen een aantal van de broers en zussen. Om daarover *up to date* te blijven moest mijn moeder veel bellen. Daar

kwam natuurlijk ook een gezonde dosis roddelen bij kijken. Ze was op een gegeven moment zo goed op de hoogte van iedereen, dat haar broers en zussen in Turkije mijn moeder in Nederland opbelden om informatie te krijgen over elkaar. Je zou haar een professionele internationale kletskaus kunnen noemen.

Sinds een jaar ben ook ik onderdeel van al die telefoontjes. We wonen voor het eerst niet in dezelfde stad. Aan het begin was dit moeilijk voor ons allebei, maar we hebben inmiddels ontdekt dat videobellen een beetje helpt. Elke maandag of dinsdag appt ze me mij: "Coco wil je spreken." Coco is onze lieve

grasparkiet. Ze woont bij mijn ouders. Het is een omweg van mijn moeder om te zeggen dat zij mij wil zien en horen. Na al die jaren is ze alleen nog steeds niet heel handig met een telefoon, dus staar ik een groot deel van ons gesprek naar het plafond en een klein deel van haar hoofd. Met dat uitzicht, en het gepiep van Coco op de achtergrond, kunnen we zo een uur of twee bijkletsen.

Zo maken we toch tijd voor elkaar vrij, of dat nou hier in Nederland is of in Turkije, dankzij die schermen waar mijn moeder ons vroeger zo vaak voor waarschuwde.'

In Achter de schermen vertellen onbekende Nederlanders over de rol van digitale technologie in hun relaties. Dit keer: **Kerim** (31) en **Marit** (30) over digitalisering en familie.

Marit

'In een kast bij mij thuis staat een doos met herinneringen, zoals briefjes van mijn ouders. Die lieten ze vroeger weleens achter als ze naar hun werk waren gegaan voordat ik wakker was. Dingen als: "Succes met je toets vandaag! Kus, mama." Ze doen het soms nog steeds. Dan staat er: "We vonden het heel gezellig dat je er was. Liefs, papa en mama."

Maar herinneringen aan mijn familie zitten nu ook op andere plekken. Op mijn telefoon bijvoorbeeld. Laatst zocht ik op *Signal* naar een recept van mijn moeder en bleef ik hangen. Ik las oude berichten van ons terug over dat we hadden afgesproken in Amsterdam en van toen ze vertelde over een optreden van haar koor.

Die herinneringen zijn anders dan die in de doos. Je kunt ze niet vastpakken, maar ze zijn wel makkelijker te maken en te bewaren dan vroeger. Berichtjes worden automatisch opgeslagen, en met mijn telefoon kan ik overal snel een foto van maken. Laatst bekeek ik een filmpje dat mijn vader me had gestuurd. Van de hondentraining waar hij wekelijks heengaat. En ik zag een selfie die mijn ouders me hadden gestuurd op hun vakantie. Door mijn telefoon heb ik nu herinneringen

aan momenten die vroeger nooit bewaard zouden zijn.

Maar er zijn ook nadelen. Soms voelt het als te veel en vraag ik me af of herinneringen niet juist vervagen. Alles wordt automatisch opgeslagen: foto's, gesprekken, geluidsfragmenten. En alles staat door elkaar: screenshots van paspoorten, recepten die ik nooit kook, foto's van kinderen van collega's die via WhatsApp in mijn filmrol zijn beland. Wat blijft er nou nog echt hangen?

Met nieuwe technologie komen er steeds nieuwe manieren om herinneringen te maken en bewaren.

Je kunt bijvoorbeeld een zwart-witfoto automatisch laten inkleuren, zodat kleinkinderen kunnen zien hoe het er in die tijd echt uitzag. En als ik geluidsopnames van mijn moeder upload, kan ik met behulp van kunstmatige intelligentie haar tekstberichtjes laten voorlezen in haar stem.

Dat vind ik ergens best ontroerend. Je wekt een herinnering net wat meer tot leven. Wordt een herinnering daardoor misschien nog sterker? Aan de andere kant denk ik: is het nog wel een echte herinnering als een computer er iets nieuws aan toevoegt? De computer maakt de stem van mijn moeder na, maar ze heeft het nooit echt gezegd. Verdient het dan een plek in mijn doos met herinneringen?

Een leugentje om bestwil

In 'Doorklikken' onderzoekt KLIK welke gesprekken over technologie nog niet worden gevoerd, welke perspectieven nog niet worden gehoord en welke kanten nog niet genoeg worden bekeken. Dit keer: een andere blik op **liegen in de zorg voor familie.**

‘Dan ben je toch gewoon aan het liegen?’

De stem klinkt resoluut door de bibliotheek. Zes mensen zitten aan tafel in Rotterdam. Ze doen mee aan een dialoogsessie georganiseerd door onderzoekers van het Rathenau Instituut over digitalisering en familie. Zojuist hebben ze een video gezien van een man die zijn dementerende vrouw een knuffelzeehondje geeft. En het is niet zomaar een knuffel, hij knippert, beweegt en maakt geluidjes. Hij reageert op haar aanraking, haar stem. En de vrouw is op haar beurt ook zichtbaar bij de knuffel betrokken; ze praat tegen hem en streelt hem zachtjes. Ondertussen heeft haar man tijd om de vaatwasser uit te ruimen.

Wie houd je voor de gek?

De zeehond heet Paro. Hij is gemaakt van zacht wit pluuche, heeft grote zwarte ogen en werkt op sensoren. Hij maakt geluid wanneer je hem aait en draait zijn kop als je iets zegt. In een zorgsysteem dat al jaren kraakt onder vergrijzing en een

groeidend tekort aan tijd en aandacht, lijkt Paro een oplossing te bieden: zorg die altijd paraat staat. Maar aan de reacties in de Rotterdamse bibliotheek te horen, is niet iedereen enthousiast.

Ook in Drenthe klinkt protest. In een dialoogsessie aan de eettafel van een praatgroep van een kerk is één vrouw stellig. Ze is pertinent tegen liegen, ongeacht de reden, ongeacht het effect. Uit de video maakt ze op dat de dementerende vrouw denkt dat de zeehond haar echt hoort, ziet en op haar reageert. En dat is niet zo. Dus liegt haar man tegen haar, en dat is verkeerd.

In Rotterdam klinkt ook twijfel. Sommigen vinden het te kort door de bocht om Paro als liegen te bestempelen. ‘Je geeft je kind toch ook een knuffel of speeltje zodat je zelf even je handen vrij hebt?’ Een ander brengt in dat we onze kinderen überhaupt allerlei leugens vertellen voor hun plezier, zoals het bestaan van de tandenfee en Sinterklaas. Een leugen is niet per definitie slecht, vinden zij. Het hangt af van de situatie. Voor één gespreksdeelnemer is het dan ook duidelijk: als het uit liefde gebeurt en de dementerende oudere er echt mee geholpen is, mag het.

Uit liefde of noodzaak?

Langzaam verschuift zowel in de bibliotheek in Rotterdam als rond de eettafel in Drenthe de discussie over Paro naar iets groters: wie zorgt er eigenlijk voor onze dierbaren en hoe zouden we dat graag zien?

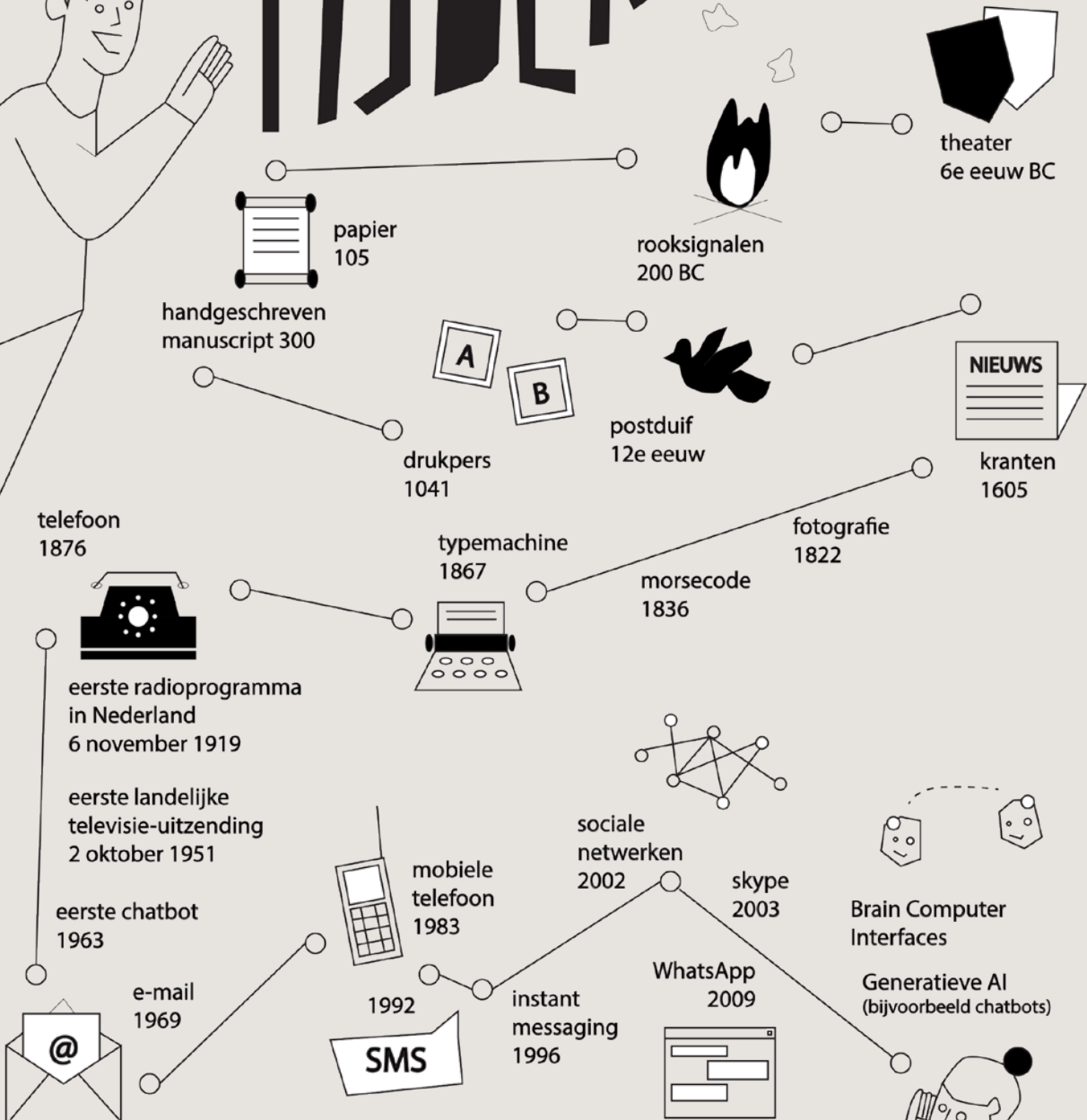
In de video zorgt de man voor zijn vrouw en krijgt hij door Paro in te zetten een beetje lucht. Tegelijkertijd kun je jezelf afvragen wat Paro zo gewenst maakt. Dat er vraag is naar digitale mogelijkheden zoals een robotische knuffelzeehond zegt misschien minder over onze wens om dit soort technologie te omarmen, en des te meer over de omstandigheden waarin die vraag ontstaat. Nemen we de druk op mantelzorgers voor lief nu mensen steeds ouder worden en de vraag naar zorg toeneemt? Of zouden we liever een verandering in het zorgnetwerk zien?

Het gaat dus niet alleen om de vraag of het inzetten van Paro neerkomt op liegen, maar vooral om wat opkomende digitale technologie met onze waarden doet. Misschien moeten we onze aandacht minder richten op de morele beoordeling van het middel zelf, en meer op de context waarin het zo aantrekkelijk wordt. Want als digitale oplossingen als Paro steeds vaker gewenst lijken, zegt dat uiteindelijk misschien minder over onze bereidheid om ‘een leugentje om bestwil’ te accepteren, en meer over de maatschappelijke voedingsbodem waarin deze bereidheid ontkiemt.

‘Wat vertelt Paro ons over het zorgsysteem?’

COMMUNICATIE TIJDLIJN

HOE COMMUNICEREN WIJ IN DE TOEKOMST MET ELKAAR?

IN DE TIJDMACHINE

Van gesprekken rond het kampvuur tot de eerste mobiele telefoon. Mensen communiceren al zolang ze bestaan en technologie speelt een grote rol in hoe ze dat doen. **KLIK vroeg mensen naar dierbare herinneringen** aan hun eerste telefoon, een lang verdwenen sociaalmediumplatform, of hun laatst verstuurde ansichtkaart.

Wanneer stond je voor het laatst onaangekondigd bij iemand op de stoep?

'Dat was bij mijn ouders. Ik wilde al een tijdje een armluning in mijn auto installeren, maar heb zelf geen gereedschap, dus leek het me handig om daar even langs te gaan. Uiteindelijk was ik degene die verrast werd, want onze hond Thorin liet mij (volgens mij expres) schrikken. Ik denk trouwens dat ik tegenwoordig vaker zomaar bij mensen langsga dan vroeger, omdat ik met de app Find My kan zien of ze thuis zijn.'

Wessel (29)

Aan wie heb jij voor het laatst een ansichtkaart geschreven?

'Ik stuur elk jaar kerstkaartjes naar familie en mijn beste vriendinnen. Het begon als een reden om meer creatief bezig te zijn. Ik vind het lastig om tijd te maken voor hobby's. Na werk ben ik vaak moe en wil ik alleen maar een serie kijken of dom scrollen. Toch weet ik dat ik daar niet echt blij van word. Door tekenen een concreet doel (een lief gebaar voor de mensen van wie ik hou) en een deadline (kerst) te geven, lukt het me opeens veel beter. De laatste kaart die ik zelf kreeg, was van een vriendin om me te feliciteren met m'n nieuwe woning. Ik vond dat heel lief van haar. Het voelt toch persoonlijker en doordachter dan een kort appje. En het hangt nu leuk op de nieuwe koelkast!'

Jenny (30)

Wat was je eerste mobiele telefoon?

'De Nokia 3310, van mijn zus gekregen toen ik in groep acht zat. Dat was wel een moment hoor: de overgang van geen telefoon naar een telefoon hebben. Ik kon die Nokia laten vallen, dat ding was onverwoestbaar. Het spelletje Snake heb ik echt helemaal uitgespeeld. En toen kreeg ik een klapteléfono, een roze met bloemetjes. Daar had ik ook zo'n koordje met kraaltjes aan hangen. En toen een BlackBerry Ping, maar die ging echt heel snel kapot. Er was maar één druppeltje water voor nodig. Drama.'

Laura (32)

Naar welke foto's van vroeger kijk je nog weleens?

'Ik kijk zo nu en dan naar fotoalbums uit het begin van de jaren negentig. Vergeleken met nu lijkt het een totaal ander tijdperk. Ik was toen acht of negen jaar oud. Voor mijn gevoel was het een tijd waarin iedereen tijd voor elkaar maakte. Je zag je familie en vrienden regelmatig en we deden veel activiteiten buiten. Dat zie ik helaas nu veel minder gebeuren. Tegenwoordig blijven foto's en video's vaak op je telefoon staan of op een harde schijf. Als er iets met die apparaten gebeurt, ben je alles kwijt. Foto's in fotoboeken zijn veel leuker; ze vertellen echt een verhaal.'

Aksa (39)

Werd er vroeger in jullie gezin tv gekeken? Hoe is dat nu bij jou thuis?

‘We keken in het weekend naar de *Miniplaybackshow* en naar *Wedden dat...?* We hadden vaak iets lekkers bij de thee. Ik was de jongste thuis en hing tegen mijn moeder aan op de bank. Nu, in mijn eigen gezin, kijken we samen naar *De slimste mens* en naar *2 voor 12*. Mijn vrouw, mijn zoon van negentien (op een eigen bank, onder een dekentje) en ik roepen dan hardop naar de tv de juiste antwoorden. Ik vind het altijd een fijn moment van de dag. Even met zijn drietjes tegen de rest van de wereld.’

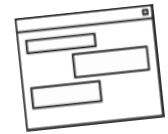
David (50)

Met wie bel jij het meest?

‘Met mijn zoon. Die bel ik minimaal één keer per dag. Eerst belde ik vooral met mijn moeder, maar nu is hij degene die ik het vaakst bel. Ik krijg meestal mails van school dat hij weer iets heeft gedaan en dan bel ik hem om te vragen wat er is gebeurd. Maar we bellen ook voor de gezelligheid hoor. Hij is vijftien, maar als hij iets leuks meemaakt ben ik de eerste die hij belt. Daarna pas zijn vader.’

Aysegul (40)

Wat was het eerste socialemediaplatform dat je gebruikte?

‘Dat moet Hyves zijn geweest. Op de basisschool was dat echt een groot ding voor mij. Volgens mij was het helemaal oranje. Je kon er ook spelletjes op spelen, dat was leuk. Iedereen chatte met elkaar, je kon dingen delen die je ging doen. Als je op vakantie ging dan zette je dat er heel groot op en dan zag iedereen dat. Oh ja, je “krabbelde” naar elkaar! Zo heette dat. Voor mijn gevoel ging het toen echt om plezier. Dat is nu anders. Er zit meer druk achter om te zijn zoals andere mensen die je online ziet.’

Maik (24)

Heb je wel eens een datingplatform gebruikt?

‘Ja, dat was de plaatselijke krant. Begin jaren negentig waren er nog geen sociale media. Ik was verhuisd en wilde nieuwe mensen leren kennen. In die tijd kon je een oproepje in de krant plaatsen. Er waren verschillende rubrieken: auto’s, fietsen, meubels... en ook “kennismaken”. Daar mocht je met een maximaal aantal tekens een oproepje plaatsen. Eigenlijk een soort tweet, maar dan nog korter. Mensen reageerden per brief naar de krant, die de enveloppen dan naar jou doorstuurde. Het was elke keer spannend om bijna een week te moeten wachten of er zou worden gereageerd. Ik controleerde elke dag de post. Zo heb ik een paar keer met mensen afgesproken in een café om te kijken of het als groepje zou klikken. En uiteindelijk heb ik op die manier mijn vrouw ontmoet.’

Eric (59)

LIEFFDE

34

Optimaliserend, filterend en swipend
op weg naar de *perfecte* match

36

Shopper op de
marktplaats voor de liefde

'Ik vraag ChatGPT:
Hoe kan ik beter met mijn
vriend communiceren?'

42

Spiegeltje, spiegeltje

aan de wand, wie is de meest perfecte partner van het land?

TIMO NIEUWENHUIS

Sprookjes vertellen ons een verhaal met moraal. In de Disney-versie van Belle en het Beest zien we hoe Belle gevangen wordt genomen in het kasteel van Beest, een vervloekte prins. In het begin is Belle boos en bang. Ze weet niet dat Beest vervloekt is en zij zijn laatste hoop is om de vloek te verbreken. Maar tijdens haar gedwongen verblijf leren Belle en het Beest elkaar steeds beter kennen. Ze kijkt voorbij zijn woeste uiterlijk en ziet zijn goedheid. Stap voor stap groeit er een band tussen hen, die uiteindelijk uitgroeit tot liefde. Dit verbreekt de vloek. En ze leefden nog lang en gelukkig.

Wat vertelt Belle en het Beest ons over liefde? Hoewel we vraagtekens kunnen zetten bij het gedwongen verblijf van Belle, laat het sprookje zien dat het niet altijd liefde is op het eerste gezicht. Soms heeft liefde tijd nodig om te groeien. We kunnen ook verliefd worden op iemand die op het eerste oog niet direct voldoet aan ons wensenlijstje. De moraal van het verhaal: liefde draait niet om perfectie, maar om elkaar zien voor wie we zijn.

Niet alleen sprookjes vertellen ons een verhaal over liefde. Technologie,

zoals sociale media, datingapps en chatbots, doet dat ook. Datingapps schetsen bijvoorbeeld een wereld waarin singles de liefde kunnen vinden door op een scherm foto's van potentiële partners naar links (niet leuk) of naar rechts (wel leuk) te swipen. De berg aan hoeveelheid mogelijke partners kunnen singles doorspitten door het aanbod te filteren op selectiecriteria als lengte, leeftijd, etniciteit, woonplaats, studieachtergrond, levensovertuiging en politieke voorkeur. Kandidaten die niet aan deze voorkeuren voldoen, verdwijnen als sneeuw voor de zon. Ze worden onzichtbaar. Met degenen die ons ook naar rechts hebben geswiped, kunnen we vervolgens een chat starten, en met een beetje geluk mondt dat uit in een ontmoeting.

Wat vertellen datingapps ons over liefde? De apps suggereren dat we eindeloze opties hebben in de liefde, en dat een partner moet voldoen aan al onze selectiecriteria. Daarmee geven deze apps de moraal mee dat liefde selecteerbaar, controleerbaar en maakbaar is. In tegenstelling tot Belle en het Beest speelt op datingapps een drang naar perfectie

juist een centrale rol in de zoektocht naar liefde.

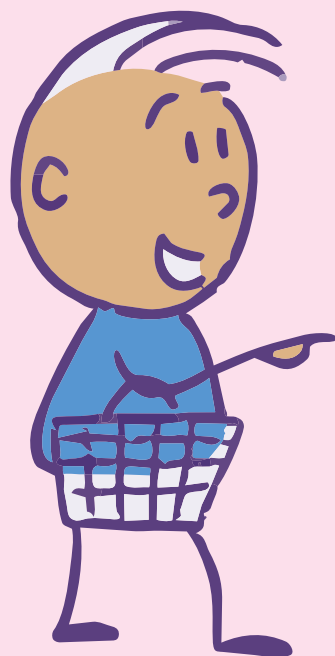
Sprookjes helpen kinderen een moreel kompas te ontwikkelen voor wat 'goed' en 'fout' is. Als volwassenen zijn we ons bewust van de verhalen die we via sprookjes doorgeven, met de intentie om kinderen op het 'goede pad' te brengen. Technologie vertelt ons verhalen zonder morele intentie. Deze verhalen zijn bijproducten van verdienmodellen die onze zoektocht naar liefde omzetten in kostbare data. Hoe langer wij op datingapps zoeken naar 'de perfecte partner' hoe meer geld techbedrijven aan ons verdienen. Het gevaar zit niet in de technologie zelf, maar in het verhaal dat zij impliciet vertelt en waarin we kunnen gaan geloven.

De vraag is of we ons bewust zijn van de ideeën over liefde die datingapps ons aanleren. Wat als liefde iets wordt dat je kunt filteren, optimaliseren en controleren, wat gebeurt er dan met acceptatie en ruimte voor imperfectie? Had Belle het profiel van Beest naar rechts geswiped?

Timo Nieuwenhuis (30) is onderzoeker, podcastmaker en freelance journalist. Bij het Rathenau Instituut is hij redacteur en host bij de podcast Verrekijkers en werkte hij mee aan het onderzoek Inclusief Online (2025). Daarnaast schreef hij opiniestukken over datingapps, chatbots en fandom in de *Volkskrant* en *NRC* en schrijft hij freelance, onder andere voor *Ad Valvas*.

STEL JE IDEALE PARTNER SAMEN

MARKTPLAATS VOOR de liefde

Aanraken, voelen, verbonden zijn. Welke rol kan technologie daar voor jou in spelen? Blader door deze marktplaats vol (hypothetische) **intieme technologie** en ontdek wat jou aanspreekt. En wat niet.

Op deze marktplaats kan je drie soorten technologieën vinden:

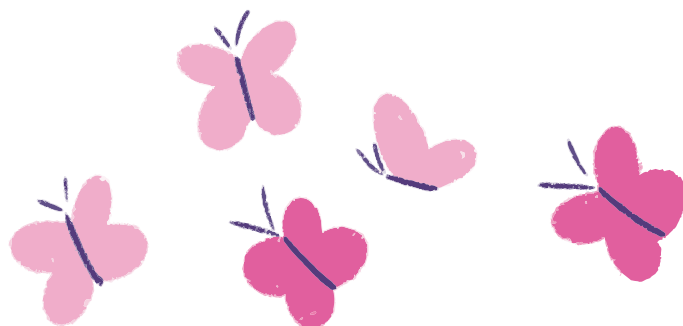
Deze sticker betekent dat dit product echt bestaat.

Deze sticker betekent dat dit product nog in ontwikkeling is. Even geduld a.u.b.

Deze sticker betekent dat dit product niet bestaat. Maar wie weet...

Haptische technologie

Haptic wearables, zoals handschoenen of vesten, laten je aanrakingen voelen via technologie. Ze maken het mogelijk om in virtuele omgevingen een knuffel, handdruk of tikje op de schouder te ervaren. Zo kan je iemand op afstand niet alleen horen en zien, maar ook indirect voelen.

Haptische handschoenen maken het mogelijk om aanraking te simuleren in virtual reality, met feedback zoals weerstand en druk. Vooral nog worden ze vooral ingezet voor professionele training en zijn ze duur in aanschaf. Maar de technologie opent de deur naar iets verder weg: de aanraking van je partner voelen zonder in dezelfde ruimte te zijn.

druk mee
bezig

De Affectron5000 is een pak dat je niet alleen aanrakingen laat voelen, maar ook de emoties en zelfs gedachten van anderen overbrengt. Je voelt bijvoorbeeld hun blijdschap, liefde of rust als subtiele trillingen in je lichaam. Als een geliefde aan je denkt, voel je een warme energie door je hele lichaam stromen.

fantasie

Connectie-sieraden laten mensen elkaar op afstand voelen. Armbanden die bij aanraking een vergelijkbare trilling veroorzaken bij de drager van de andere armband, bootsen zo de sensatie van aanraking na.

bestaand

Virtual reality/ augmented reality

Met *augmented reality (AR)* en *virtual reality (VR)* kun je op een nieuwe manier verbinding maken, zelfs als je niet fysiek samen bent. Virtual reality dompelt je onder in een digitale wereld met behulp van een VR-bril, terwijl augmented reality digitale elementen toevoegt aan de fysieke wereld om je heen, bijvoorbeeld op het scherm van je telefoon.

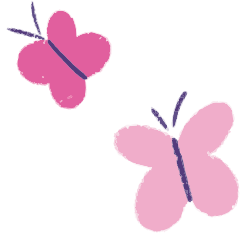
‘Het nachtkastje’ is een AR-app van BNNVARA voor LHBTIQ+ jongeren, die seksuele voorlichting biedt in een interactieve, visuele vorm. De app laat gebruikers een virtuele kamer zien met digitale mensen, waarmee ze kunnen communiceren en situaties rondom gezondheid, instemming en relaties kunnen verkennen.

fantasie

De aurabril projecteert een virtuele laag over de werkelijkheid die de emoties van je partner zichtbaar maakt. Een blij partner heeft een zonnige, warme gloed, terwijl verdrietige gevoelens zorgen voor een koele, blauwe tint.

Websites & apps

Ons droomdagboek is een app waar jij en je partner elke ochtend jullie dromen uploaden. De app analyseert jullie dromen en ontdekt patronen: wat houdt jullie allebei bezig, wat verlangen jullie, wat vermijden jullie? Op basis daarvan stelt de app gespreksvragen voor. Over wat misschien al te lang verzwegen wordt, of juist over wat je beiden stiekem verlangt en waar het tijd wordt om niet alleen nog over te dromen, maar het samen te doen.

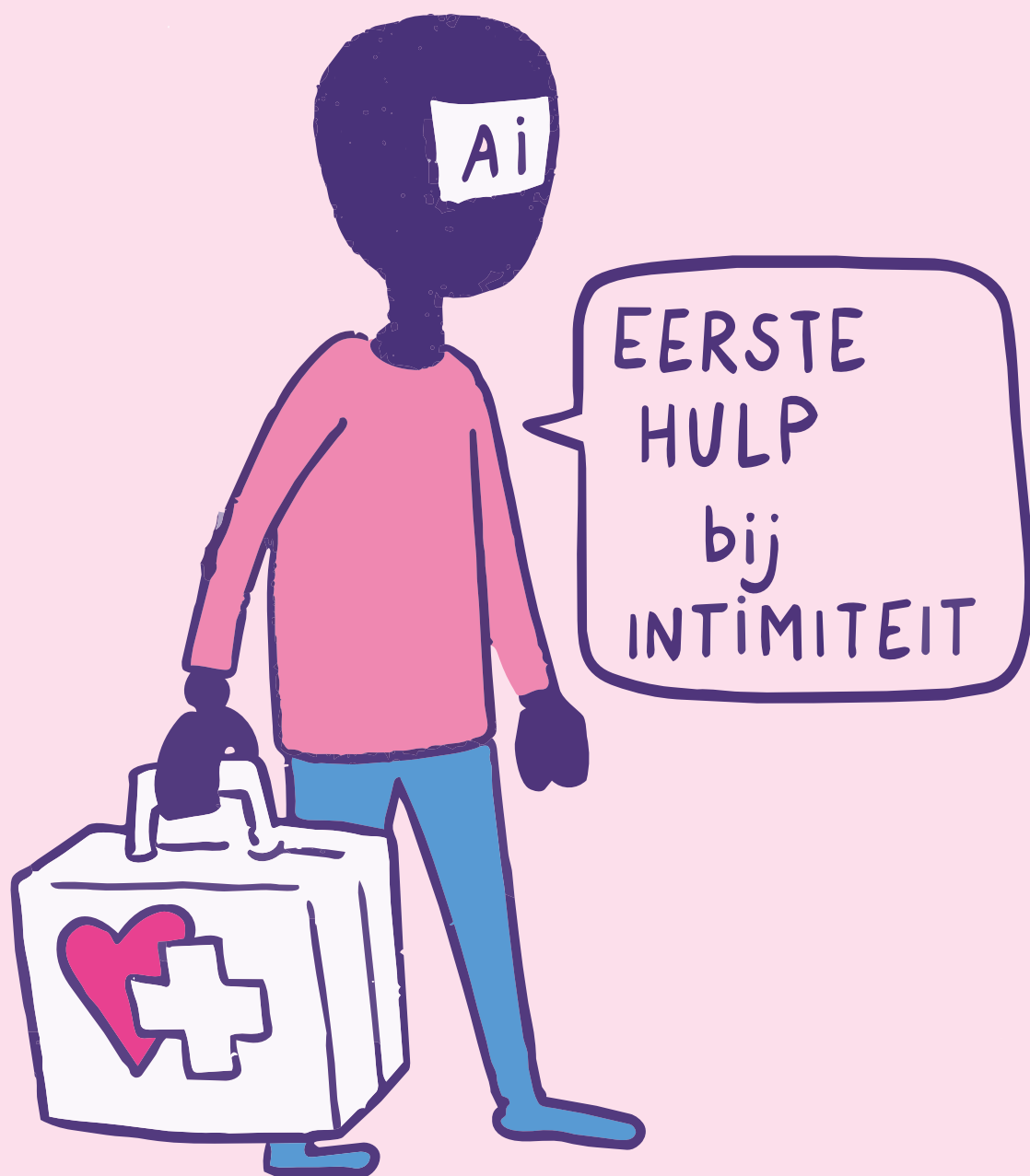

fantasie

bestaand

Digitale partners, zoals AI-chatbots in apps als Replika, bieden virtuele metgezellen met wie je gesprekken kan voeren. Sommige mensen voelen een intieme band met zo'n chatbot of avatar, anderen vragen om advies over hun liefdesleven.

‘Waarom vraag je het niet gewoon aan een mens!?’

Op een warme donderdagmiddag in Rotterdam praten zes mensen met een verstandelijke beperking over digitalisering en de liefde. Onderzoeker Marit de Jong begeleidt dit gesprek en belt daarna nog met één van de deelnemers over diens ervaring met **liefdesadvies van een chatbot**: ‘Ik heb niet veel mensen met wie ik het hier over kan hebben.’

Op tafel liggen kaartjes

met verschillende illustraties.

Onderzoeker Marit de Jong vraagt iedereen om een paar kaartjes uit te kiezen: 'De kaartjes die je kiest moeten iets vertellen over wat jij belangrijk vindt in een relatie.' Michiel (54) houdt een kaartje met een discobal omhoog. 'De discobal staat symbool voor dat je elkaar in het echt leert kennen. Dat vind ik belangrijk. Zo heb ik Sanne ook ontmoet: in de Social Club, een disco voor mensen met een beperking.' Sanne (55) zit verderop aan tafel. Ze woont begeleid zelfstandig. Michiel woont in een zorginstelling. Sinds een halfjaar hebben ze een relatie.

Eerste hulp bij mijn relatie

Halverwege de sessie wordt een video gestart. Daarin is te zien hoe een jongen met een verstandelijke beperking hulp vraagt aan een chatbot over wat je moet doen wanneer je nieuwe mensen ontmoet. Voor Sanne is het videofragment herkenbaar. Na afloop van de bijeenkomst vertelt ze. 'Ik vraag zelf ook weleens advies aan een chatbot. Communiceren in mijn relatie gaat niet altijd goed. Soms snap ik Michiel niet, of hij mij niet. Dan vraag ik aan ChatGPT: Hoe kan

ik beter communiceren? Hoe kan ik hem rustiger laten praten? Want hij heeft soms best wel een grote mond.' De chatbot geeft haar praktische tips, zegt ze. 'Blijf rustig, leg het nog een keer uit, stel vragen. Dat soort dingen.'

Een laagdrempelige plek voor vragen

In Rotterdam wordt door de meeste deelnemers niet positief gereageerd op de video. Zo zegt een van de deelnemers: 'Je moet er op je eigen houtje uit kunnen komen. En het is gevaarlijk dat mensen zomaar alles geloven wat ChatGPT zegt.' Zulke negatieve reacties zijn voor Sanne niet onbekend. 'Wanneer ik vertel dat ik ChatGPT weleens om advies vraag, snappen mensen dat vaak niet. Ze zeggen dat het een robot is die je niet moet geloven. En ze vragen waarom ik het niet gewoon aan een mens vraag.'

Maar voor Sanne is dat niet zo eenvoudig. 'Er is veel hulp voor het vinden van een relatie', vertelt Sanne. 'Maar daarna niet meer. Ik heb niet veel mensen met wie ik dit soort dingen kan bespreken. Bij mijn schoondochter kan ik altijd terecht. Ik ken haar ook al bijna twaalf jaar. Maar verder heb ik eigenlijk niemand met wie ik het er over kan hebben. Mijn ouders zijn allebei overleden. En mijn begeleiding zegt meestal alleen dat ik mijn grenzen goed moet aangeven. Daar heb ik niet zoveel aan.'

Niet gemaakt voor mij

Voor sommige mensen kan een chatbot een laagdrempelige plek zijn om vragen te stellen. Een chatbot

is altijd beschikbaar en reageert vaak zonder oordeel. Tegelijkertijd wijzen onderzoekers erop dat chatbots geen echte hulpverleners zijn en soms onjuiste of te algemene adviezen geven.

Dat de adviezen niet altijd goed aansluiten, merkt Sanne zelf ook. 'Soms gebruikt ChatGPT erg moeilijke woorden. Als ik dan vraag of hij het makkelijker kan zeggen, is het vaak nog steeds best lastig. Of hij schrijft zo'n lange lap tekst dat ik helemaal naar beneden moet scrollen. Ik heb ADHD, dus dan heb ik op de helft al geen zin meer.' Volgens Sanne zijn chatbots niet gemaakt voor mensen zoals zij.

Die ervaring wordt ook gedeeld tijdens het gesprek in Rotterdam. 'Ze trainen chatbots niet op mensen zoals wij', zegt Michiel. 'Daardoor zeggen ze vaak dingen die niet passen bij ons. Ik hoop dat ze in de toekomst eerst beter proberen te begrijpen wie jij bent en wat je precies bedoelt.'

Sanne denkt even na over hoe zo'n chatbot eruit zou moeten zien. 'Het liefst zou ik een chatbot hebben die speciaal gemaakt is voor mensen zoals ik. Met korte antwoorden, in makkelijke taal, en alleen over relaties.' Even later lacht ze. 'Maar ik wil onderzoeker worden', zegt ze. 'Dus misschien ga ik die chatbot ooit zelf wel maken.'

De namen van Sanne en Michiel zijn omwille van hun privacy veranderd.

*‘Chatbots zijn niet
gemaakt voor mensen
zoals ik’*

WAT VOOR TOEKOMST- DENKER BEN JIJ?

Door wat voor bril kijk jij naar de toekomst van technologie en sociale relaties? De Amerikaanse toekomstonderzoeker Jim Dator van de Universiteit van Hawaï analyseerde samen met zijn studenten duizenden bronnen waarin iets werd gezegd over de toekomst: van beleidsdocumenten tot romans, lezingen en wetenschappelijke artikelen. Wat bleek: hoe mensen praten over de toekomst, valt in vier archetypes te vangen. Welk archetype past bij jou?

START QUIZ >>

Vraag 1

Je opent de krant en ziet staan: 'Steeds meer mensen maken een avatar van zichzelf om na te laten aan hun familie wanneer ze overlijden.' Wat is je eerste reactie?

- Ik ben nieuwsgierig en lees het artikel. Ben je eigenlijk nog echt dood als je als avatar 'voortleeft'?
- Dit lijkt me een logische ontwikkeling. Mensen willen herinnerd worden en dit is gewoon een nieuwe manier.
- Ik weet zeker dat ze daar spijt van gaan krijgen.
- Prima als mensen dat willen, maar ik vind wel dat er duidelijke regels voor moeten komen.

Vraag 2

Stel je voor dat je in de toekomst alleen nog vrienden maakt via een online algoritme dat jullie aan elkaar koppelt. Wat zou je dan missen?

- Misschien niets. Vriendschappen zouden weleens een compleet andere, maar niet minder waardevolle, vorm kunnen hebben dan wat wij ons nu kunnen voorstellen.
- Toevalligheid. Een vreemde, onverwachte band met iemand waarvan je denkt dat die helemaal niet bij je past.
- Moeilijk te zeggen. Maar algoritmes zullen steeds beter worden in begrijpen wat mensen nodig hebben.
- Dat hangt er compleet van af hoe die algoritmes zijn ontworpen, door wie en welke regels er zijn opgesteld.

Vraag 3

Je ziet een foto uit 2075: een gezin zit aan tafel. Met behulp van technologie zijn maar liefst zes generaties aanwezig. Wat voel je?

- Warmte. Mooi dat zij allemaal samen kunnen zijn.
- Nieuwsgierigheid. Hoe kan dit? En wat zou ik willen bespreken met mijn over-over-overgrootoma?
- Verdriet. Afscheid nemen hoort ook bij het leven en dat verdwijnt op deze manier.
- Het lijkt me mooi, maar we moeten wel zeker weten dat alle betrokkenen zich hier oké over voelen.

Vraag 4

Wat als een goede vriend van jou constant een draagbaar apparaatje bij zich heeft waarmee hij hardop praat, een digitale 'vriend'.

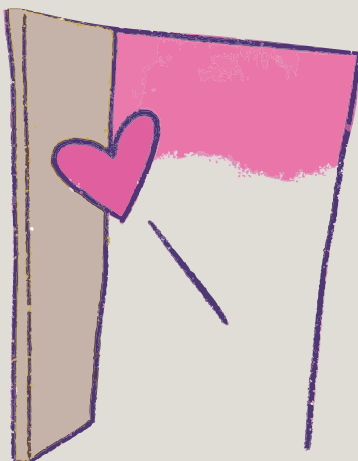
- Het zou me niks verbazen als dat populair wordt. Je ziet mensen nu ook al constant met chatbots praten.
- Als meer mensen dit doen dan krijgt vriendschap een heel andere betekenis. Iemand ('iets') die altijd beschikbaar is voor gesprek, maar waar je niet fysiek dingen mee kan doen.
- Ik vraag me vooral af naar wie al die gespreksdata gaat. Wie verdient hier geld aan? Is die data wel veilig?
- Op die manier verliest vriendschap totaal zijn betekenis.

Vraag 5

Stel je voor: neurotechnologie maakt het in de toekomst mogelijk om emoties tijdens een gesprek te 'lezen'. Je kan zien hoe iemand zich voelt. Zou je dat willen kunnen?

- Nooit. Het laatste wat relaties nodig hebben is nog minder ruimte om je te kunnen verstoppen.
- Ik zou het niet willen gebruiken en ik wil ook niet dat anderen het stiekem bij mij gebruiken. Dat moet illegaal zijn.
- Ja! Hiermee kunnen we zoveel misverstanden en pijn voorkomen.
- Wow, dan krijgt intimiteit ineens een heel andere betekenis.

Vraag 6

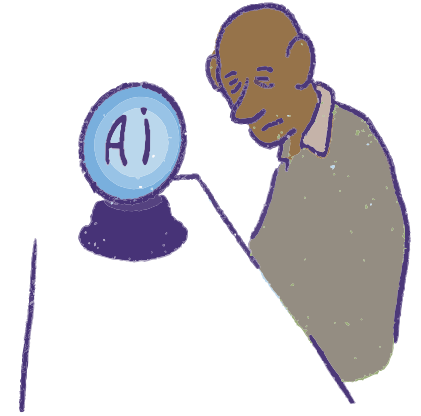

Het is 2045: een koppel woont samen, maar ziet hun woning totaal anders door een virtuele laag die er via hun AR-bril overheen wordt gelegd. Zo hoeven ze bijvoorbeeld elkaars troep niet te zien. Wat voor gedachten roept dit bij jou op?

- Ik vraag me vooral af wat 'samenwonen' betekent als je allebei je omgeving compleet anders ziet.
- Mooi als dat voor ze werkt. Kleine onnodige irritaties worden ontweken.
- Samenwonen betekent iets delen. Ook de ongemakkelijke kanten. Dit voelt als een vluchtroute.
- Ik zou er eerst over met elkaar in gesprek gaan en afspraken maken.

De uitslag

Tel op welke letter je het vaakst hebt. Die letter verwijst naar jouw toekomstarchetype. Heb je twee letters even vaak? Lees dan beide beschrijvingen, want je bent waarschijnlijk een mix.

	A	B	C	D
Vraag 1	T	G	I	D
Vraag 2	T	I	G	D
Vraag 3	G	T	I	D
Vraag 4	G	T	D	I
Vraag 5	I	D	G	T
Vraag 6	I	G	T	D

G

I

D

T

G - Groei

Jouw visie op de toekomst past het meest bij het archetype 'groei'. Technologie draagt volgens jou al bij aan een betere wereld, en blijft dat in de toekomst ook doen. Jij ziet technologie als een belangrijk middel om onze problemen op te lossen en de wereld beter te (blijven) maken.

D - Discipline

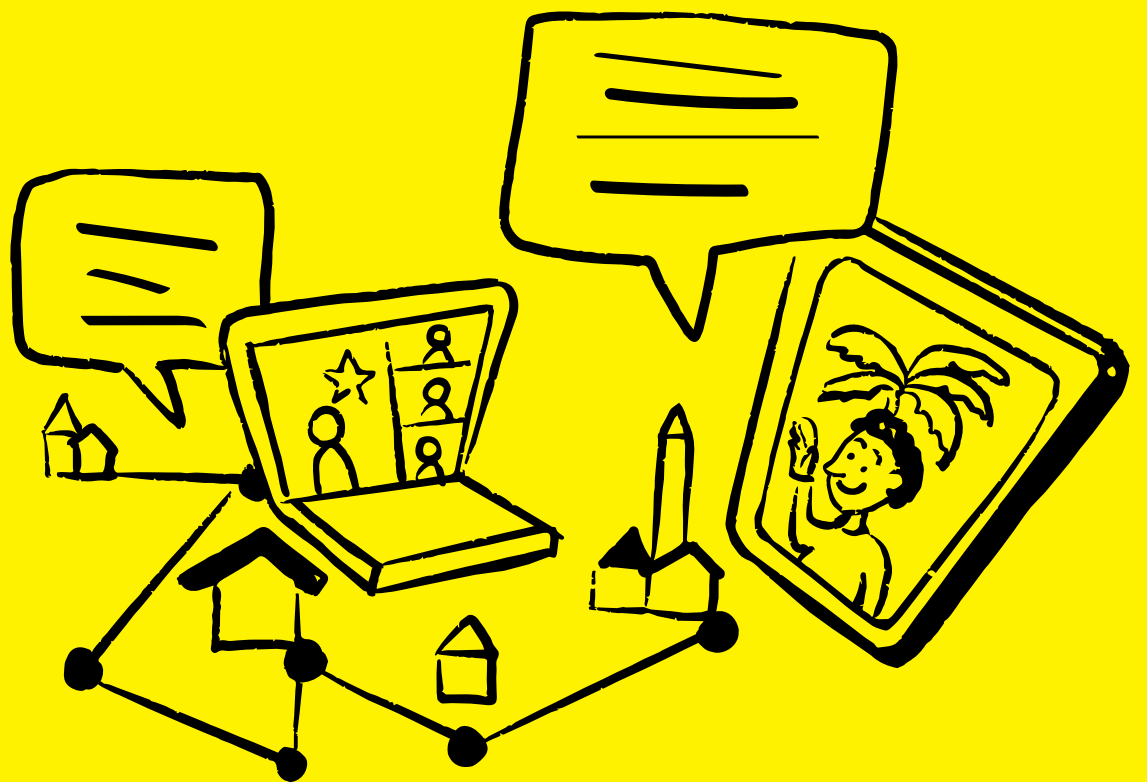
Jouw visie op de toekomst past het meest bij het archetype 'discipline'. Als jij over de toekomst praat, heb je het al snel over wie de regels zou moeten opstellen, wie er toegang zou mogen hebben en wat we met z'n allen zouden willen besluiten. In jouw toekomstbeeld worden onze relaties niet bepaald door wat technologie kan, maar door de keuzes die we nu maken.

I - Ineenstorting

Jouw visie op de toekomst past het meest bij het archetype 'ineenstorting'. Als jij over de toekomst praat, gaat het al snel over wat er op het spel zou kunnen staan. Dat een berichtje misschien geen knuffel vervangt. Dat een AI-avatar van een overleden dierbare troostend kán klinken, maar ook iets ongemakkelijks heeft. Je houdt jezelf en anderen graag scherp op de risico's.

T - Transformatie

Jouw visie op de toekomst past het meest bij het archetype 'transformatie'. Jij denkt dat in de toekomst alles anders kan worden. Als jij over de toekomst praat, denk je niet in aanpassingen, maar in grote veranderingen en aan technologie als de drijvende kracht hierachter.

VRIEND SCHAP

52

Moet je doen alsof je de verhalen van je vrienden niet al op sociale media voorbij hebt zien komen?

54

Is vriendschap alleen **authentiek** met een mens?

'Fricctie is de prijs die je betaalt voor echte connectie.'

56

RUIIMTE

ellen klaver

Terwijl ik aan mijn ochtendkoffie nip en gedachteloos door mijn mobiel veeg, lees ik dat consultancybureau McKinsey een 'aandachtsmodel' heeft uitgebracht. Een formule kan in geld uitdrukken hoeveel je blik, je tijd, je aandacht waard is. Voor mij is dat op dit moment \$0.14 per uur, lees ik.

Komt het door de cafeïne? Doordat ik voor het eerst een McKinsey-rapport doorbladerde? Of door die gast op dat feestje die me toevertrouwde dat 'aandacht het nieuwe goud is'? Hoe dan ook, ineens begin ik nieuwe businessmodellen te bedenken.

Een app die vriendengroepen helpt gezondheidsdoelen te behalen, door iedereen stressniveau en het aantal liter gedronken water op te tellen. Of beter: een app die toont met welke vriendinnen je cyclus synchroon loopt, om elkaar rond dag 26 een hart onder de riem te steken of samen onder een dekentje te kruipen.

Die middag leg ik het voor aan mijn goede vriend O. Hij is cultuurfilosoof, wat maakt dat hij terugdeinst voor alles wat naar Silicon Valley ruikt. Dat maakt hem tot de perfecte toetssteen: als hij ergens buikpijn

van krijgt, zit er waarschijnlijk geld in. Gelukkig boort hij mijn plannen direct de grond in. 'Zijn we online niet al druk genoeg met onze vrienden? Met foto's, filmpjes, spraakberichten en locaties delen? En jij wil ook gezondheidsgegevens toevoegen aan deze drammerige uitwisseling van data?'

Ik mompel dat het ook mensen kan helpen. Gezondheid, gemak, samen onder een kleedje... Hij negeert mijn opmerkingen. 'Je plaatst iets in een vriendschap, wat het juist vertroebelt', onderbreekt hij me. 'Toen ik op sociale media zat, wist ik precies als iemand naar de kapper, de club of een pop-uprestaurant was geweest. Mijn dilemma tijdens het bijkletsen was: kon ik beter doen alsof ik deze gebeurtenis nog niet had zien langskomen op Instagram? Of moest ik juist melden dat ik dit allemaal al online had gezien? Ik werd er ongeduldig van. Maar was het niet de filosoof Baudrillard die zei dat vriendschap de welwillendheid is om gezamenlijk de tijd te verspillen?' 'Je werd een te goede volger.' 'Ja, maar een slechtere vriend.'

Ik vraag hem of hij niet wat overdrijft. 'Het gaat me niet alleen om bijkletspraatjes. Ik verlangde niet meer naar mijn vrienden, maar van

mijn vrienden', vervolgt O. 'Dat ze mij een berichtje stuurden als ze in de buurt waren. Dat ze me hadden meegevraagd naar dat concert waarvan ik online had gezien dat ze er waren geweest. En ik vond het doodeng als ze minder met me gingen delen, want dat kon geen goed teken zijn.'

Ik denk aan toen ik vijftien jaar was en mijn volgersaantal op Instagram met één was gedaald. Een obscure website zocht uit wie ik was verloren: de vriendin die naast me zat met Engels! Ik vermoed dat ik in haar wens om meer 'gevolgd te worden' dan te 'volgen', het onderspit dolf. Het zat me niet lekker.

'Hoe gaan jullie dat eigenlijk doen, Ellen?', onderbreekt O. mijn gedachten. 'Wat doen?' 'Als je partner T. straks zeven maanden gaat fietsen naar China, hebben jullie iets afgesproken? Een communicatiestrategietje? Gaan jullie elke dag bellen?'

We zijn van plan elkaar te missen. En de ontstane ruimte zich te laten vullen met verlangen, verveling, vertrouwen, misschien ook wel twijfel. Een ruimte die McKinsey *the untapped white space* noemt.

‘Te veel informatie online delen kan een vriendschap vertroebelen’

Ellen Klaver (29) is filosoof en econoom. Ze schrijft over hoe cultuur, economie en zingeving elkaar raken, en waar dat wringt in de moderne samenleving. Ze is onderzoeker bij Socires en de Vrije Universiteit Amsterdam. Eerder (co) publiceerde ze *Dromers, denkers, doeners: gesprekken over de economie van morgen* (2026), het essay *Mijn man is geen machine* in *Denken over Film* (2025) en *Zin in de samenleving* (2024).

DE TOEKOMST VAN VRIENDSCHAP

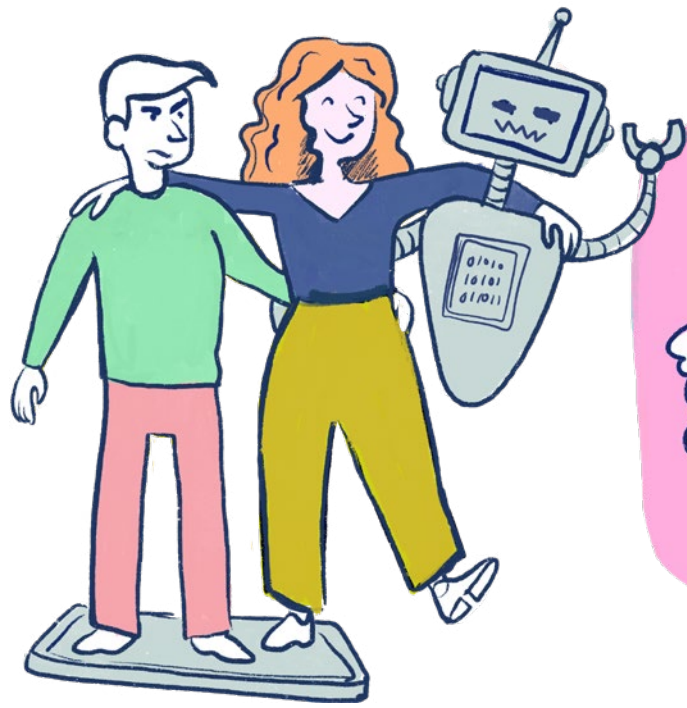
DE TOEKOMST VAN

ALEEN online VRIENDSCHAPPEN ontbreekt er dan wat?

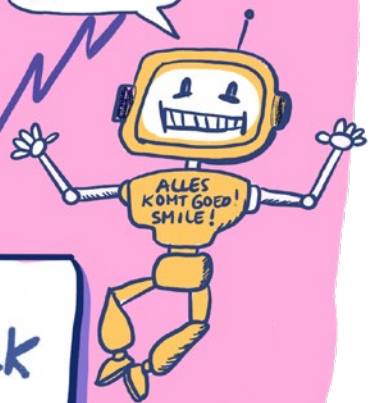

IS COMMUNICATIE ALEEN authentiek ALS JE MET EEN MENS PRAAT?

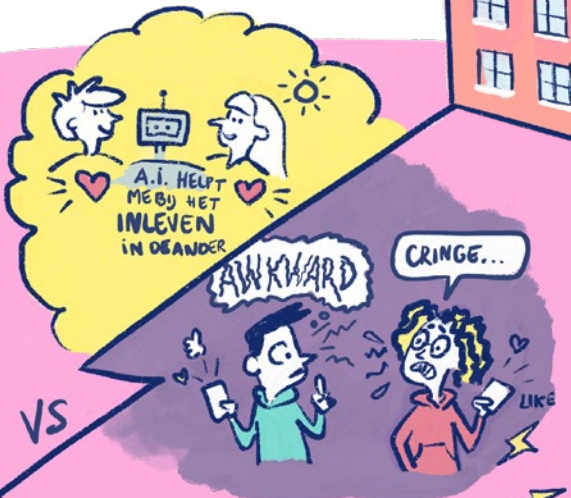

YES OFCOURSE!

Een AI-vriend die **NOOIT KRITIEK** heeft - is dat wel een vriend?

SCHOOL VOOR SOCIALE INTERACTIE

VERLIEZEN WE ONZE Sociale Vaardigheden DOOR DIGITALE COMMUNICATIE OF KAN TECHNOLOGIE HELPEN?

In Klukt het? nodigt KLIK twee mensen uit die elkaar niet kennen. Samen gaan ze in gesprek over de rol van technologie in hun leven. Dit keer: Tamar en Monique.

‘De prijs die je betaalt voor echte connectie’

Hoe ziet vriendschap eruit wanneer je ineens aan huis gekluisterd bent? En hoe ga je om met het verlies van een goede vriend? **Tamar** (28) en **Monique** (56) ontmoeten elkaar voor het eerst om het te hebben over vriendschap en rol die technologie hierin voor hen speelt.

Tamar is vanuit Rotterdam komen reizen. Sinds een tijdje probeert hij schermen meer te vermijden en de tijd die hij doorbrengt zonder zijn telefoon bevalt hem goed. Voor Monique speelt digitaal contact een belangrijke rol sinds ze kampt met long covid. Reizen naar een externe locatie zat er voor haar niet in. Daarom komt Tamar haar opzoeken in haar woning in een serviceflat in Leiden.

Een buitenstaander zou niet snel doorhebben dat Tamar en Monique

elkaar niet kennen. Vanaf het eerste moment wordt er gezellig gekletst. Ze zijn allebei nieuwsgierig ingesteld en stellen veel vragen. Voorafgaand aan het gesprek hebben ze een opdracht meegekregen: neem iets mee dat voor jou symbool staat voor vriendschap.

Tamar: Zal ik beginnen? Ik heb een koffiekopje meegenomen als symbool voor vriendschap. Ik onderneem graag dingen met vrienden, maar het zijn juist de kleine, dagelijkse momenten die

een vriendschap vormen. Samen koffiedrinken staat daar voor mij symbool voor.

Monique: Voor mij zijn fysieke ontmoetingen al snel uitputtend, omdat ik long covid heb. De eerste fase van die ziekte ben ik digitaal doorgekomen. WhatsApp gaf me toegang tot mensen die ik anders niet kon zien. Ik sloot me aan bij een lotgenotengroep op Facebook, waar waardevolle contacten uit ontstonden. Daarvoor moest ik wel een drempel over.

Tamar: Wat hield die drempel in?

Monique: Ik ben van mezelf een vechter. Het kostte tijd om te accepteren dat dingen fysiek niet meer lukten. Maar digitaal lukte het dus nog wel.

Monique zet een knuffel van een schaap voor zich op tafel. Er verschijnt meteen een glimlach op het gezicht van Tamar.

Monique: Dit is Schaapke. Digitale vriendschappen bieden een soort nabijheid op momenten dat het niet anders kan. Maar echte vriendschap, je door een moeilijke tijd helpen, dat kan echt alleen maar als iemand je even vasthoudt. En echte vrienden doen dat. Schaapke staat symbool voor de knuffel die ik van sommige

vrienden krijg en die ik ook echt nodig heb.

Tamar: Dankjewel dat je dit deelt. Ik herken dat deels. Ik heb ook al een tijd weinig energie. Iemand die heel dicht bij me stond is afgelopen jaar plots overleden. Dat woog zwaar. Dan kan digitaal contact fijn zijn, omdat het de drempel verlaagt. Andere mensen die hem hadden gekend, maar die ver weg woonden, kon ik toch even berichten of Facetimen: 'Hoe gaat het vandaag?'

Wie heb ik tegenover me?

Er liggen speculaasjes op tafel, maar deze lijken Tamar en Monique te zijn vergeten. In plaats daarvan, kauwt Tamar op wat hij net met Monique heeft besproken. Het heeft hem

aan het denken gezet over wat hij belangrijk vindt in een vriendschap.

Tamar: Ik denk dat authenticiteit ook heel belangrijk voor mij is in vriendschap. Vroeger kon ik makkelijk een hele avond praten met onbekenden. Nu kost dat veel energie. Je moet uitvinden: Wie heb ik voor me? Welke gespreksonderwerpen snij ik aan? Met goede vrienden denk ik daar helemaal niet over na. Je bent gewoon jezelf, als je niet lekker in je vel zit, maar ook als het goed gaat en je ongeremd enthousiast wil zijn.

Monique: Daar sluit ik me wel bij aan. Ik heb zelf ervaren dat het online moeilijker is om in te schatten met wie je te maken hebt. Wat is

iemands achtergrond? Is iemand echt zichzelf? Ik kan daarom ook voorzichtig zijn met wat ik online deel. Technologie maakt contact laagdrempelig, maar het is lastiger om mensen echt te toetsen.

Tamar: Wat bedoel je met toetsen?

Monique: Weten wie je voor je hebt en of iemand zich in jou kan verplaatsen.

Eenzaamheid en schijnvriendschappen

Tamar knikt instemmend, maar vervolgens verschijnt er een frons op zijn gezicht.

Tamar: Ik maak me soms wel zorgen over de toekomst. Elke minuut die je digitaal met elkaar doorbrengt,

is ook een minuut die je niet fysiek met elkaar besteedt. En als je om een of andere reden geen direct contact met mensen kan hebben, dan zijn dit soort middelen een mooie uitkomst, maar ik denk dat het voor veel mensen ook een soort schijnvriendschap kan creëren.

Monique: Ja, en het risico op vereenzaming is groot. Ik app veel met een lotgenoot die in Haarlem woont. Dan denk ik: we zouden elkaar eens in het echt moeten zien. Je wilt jezelf niet over twintig jaar terugvinden achter een smartphone.

Tamar: Dat vind ik ook. Vroeger ging je naar de bioscoop voor een film. Nu kan je die in je eentje thuis kijken. Dat kan voor sommige mensen een uitkomst bieden, maar wanneer je de buitenwereld steeds makkelijker naar binnen kan halen, wordt de noodzaak ook kleiner om naar buiten te gaan en je onder de mensen te begeven. Tegelijkertijd kan het eenzaamheid dus ook tegengaan. Tijdens corona speelde ik vaak online bordspelletjes met vrienden. Dan zaten we allemaal thuis met een biertje en praatten we met elkaar via Skype terwijl we een potje Catan speelden. Dat vind ik interessant. Het verschilt ontzettend per geval of digitalisering een negatief of positief effect heeft.

Ongemak hoort erbij

Halverwege het gesprek blikken

Tamar en Monique vooruit.

Er ligt een kaartje met een toekomstscenario op tafel. Monique leest deze voor: "Stel je voor: iedereen heeft in de toekomst een draagbare, gepersonaliseerde AI-vriend?" Tamar hoeft niet lang na te denken.

Tamar: Het voelt bijna dystopisch. Ik denk dat dat een muur opgooit tussen jou en de echte mensen die je om je heen hebt.

Monique: Ja, en zo'n AI-vriend

is natuurlijk heel meegaand.

Volgens mij worden chatbots nu al zo getraind dat ze altijd met je meepraten en nooit een keertje weerwoord geven. En niks is natuurlijk fijner dan iemand die het altijd met je eens is.

Tamar: Inderdaad. Op die manier hoef je nooit te *dealen* met verschillen.

Monique: Je kan er dan niet eens meer mee omgaan, denk ik. Wanneer je helemaal leunt op zo'n AI-vriend, dan verdwijnen je sociale vaardigheden.

Tamar: Ik denk eigenlijk ook dat ongemak de prijs is die je betaalt voor echte connectie. We zijn anders, maar bouwen een band op door met die verschillen te leren omgaan.

Ik hoop dat er in de toekomst meer regulering komt. Zoals ik er nu naar kijk, zitten we al een hele tijd in een groot experiment. Sociale media zijn zonder nadenken de samenleving ingeslingerd. Nu zien we pas de gevolgen. Ik hoop dat we daardoor gaan inzien dat we regulering nodig hebben. Dat hoeft niet te betekenen dat we het verbieden, maar misschien moeten we kinderen bijvoorbeeld geen tablet meer geven. Laat ze maar lekker buiten spelen. Er is zeker wel plek voor digitalisering in de toekomst, maar met mate en met betere regulering.

Monique: Daar ben ik het mee eens. Er moet meer tegengas komen. En als we in de toekomst allemaal een AI-vriend hebben, dan eentje die je soms liefdevol tot de orde roept. Of tablets die na dertig minuten zeggen: nu is het buitenspeeltijd. Dan zal er een groep mensen zijn die zegt: 'Hoezo bepaalt technologie dat voor mij?' Maar dan denk ik: Technologie was hiervoor ook al de baas over jou, want die algoritmes sturen je gedrag ontzettend.

Tamar: Ja, en van de bedrijven zelf

kunnen we moeilijk verwachten dat ze het aanpassen, want zij willen geld verdienen en dat gaat in tegen veel van dit soort interventies.

Monique: Precies. Regulering is nodig.

Afscheid nemen

De speculaasjes zijn nog steeds onaangeraakt op tafel, maar de koffie is inmiddels wel op. Voor Monique ligt de moeheid op de loer.

Tamar: Ik vond het fijn om met je te praten. Het heeft me aan het denken gezet. Dat digitaal contact kan helpen, wist ik al wel, maar ik keek er toch nog met een kritisch oog naar. Door jouw verhaal werd het ineens heel concreet. Dan landt het. Dat vond ik waardevol.

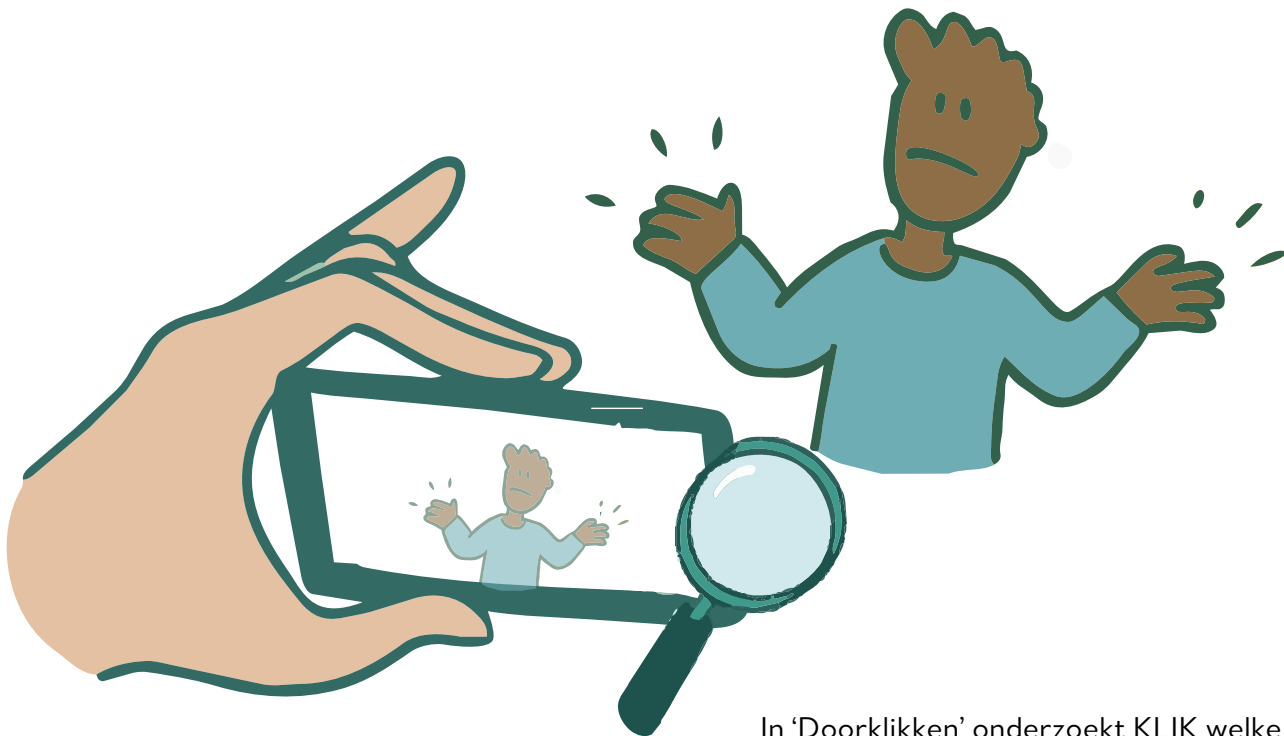
Monique: Dat vind ik leuk om te horen. Wat ik van jou oppikte, is dat er meer manieren zijn om met mensen contact te maken. Zoals via gamen. Ik speel soms Wordfeud en daar zit ook zo'n chatfunctie in, maar ik gebruik die nauwelijks. Ik vond het erg leuk om kennis met je te maken.

Monique werkt inmiddels weer parttime voor het ministerie van economische zaken. Haar uitspraken in dit interview deed zij op persoonlijke titel.

ONDER HET ALZIENDE OOG VAN DE DEURBEL

In 'Doorklikken' onderzoekt KLIK welke gesprekken over technologie nog niet worden gevoerd, welke perspectieven nog niet worden gehoord en welke kanten nog niet genoeg worden bekeken. Dit keer: een andere blik op **privacy in tijden van de videodeurbel**.

Eén op de zeven Nederlanders heeft een videodeurbel. De opmars van deze technologie komt niet zonder discussie. Want mag je buurman wel zomaar alles vastleggen? Veel van de deurbellen filmen niet alleen het eigen terrein, maar ook een stuk van de openbare weg. En dat is verboden. De gemeente Amsterdam voerde een informatiecampagne over de juridische grenzen van het gebruik. Ook riep de campagne deurbelbezitters op om hierover in gesprek te gaan met de burens. Een belangrijk gesprek, maar met het netjes afstellen van de camera op je privéterrein zijn we er nog niet.

Want stel dat de burens alleen nog hun eigen terrein filmen. Ook dan wordt bijvoorbeeld ook Jeroen gefilmd, die in de zomervakantie de planten water komt geven bij zijn burens. De burens kunnen vanaf hun vakantieadresje precies zien of en wanneer hij langskomt, hoelang hij is gebleven, en zelfs checken of hij eerder deze week op hetzelfde moment de planten water gaf. Het is legaal, maar is het ook wenselijk?

Privacy is de basis van elke relatie

Bij privacy denk je al snel aan wat mensen niet mogen delen of weten. Maar in de kern gaat privacy over de mogelijkheid om te bepalen wat je met wie deelt. Aan je beste vriendin vertel je dingen die je niet tegen je baas zegt. Met je buurman klets je over het onderhoud van de voortuin, maar niet over je relatieproblemen. Je laat je partner zien dat je onzeker bent over je lichaam, maar houdt dit liever voor je op je werk.

Daarom is het volgens filosoof Helen Nissenbaum belangrijk om controle te hebben over in welke context je iets van jezelf deelt. Informatie die je graag in de ene situatie deelt, wil

Jeroen heeft zijn handen vol in de zomervakantie. Bij de overbuurvrouw loopt hij twee keer per dag naar binnen om de kat te aaien. Ook geeft hij de planten van de burens water. Op een zonnige dag in juli krijgt hij ineens een appje: 'Heb je vandaag de planten al water gegeven? We hebben je nog niet op de videobeelden gezien.'

Mei-Li kijkt door het raam naar buiten. Haar zoon Lian rent achter de hond van de burens aan. Dan komt hij schreeuwend en huilend met een bloedende hand naar binnen. 'Nee!', denkt Mei-Li, 'ik vertrouwde dat beest al niet!' Ze troost Lian en loopt naar de voordeur van de buurman, het baasje van de hond. Ze wil duidelijk zijn over hoe geschrokken ze is, maar realiseert zich ineens dat alles gefilmd wordt door de deurbel en krabbelt terug.

De scènes van Mei-Li en Jeroen zijn gebaseerd op ervaringen die werden gedeeld tijdens dialoogsessies van het Rathenau Instituut over digitalisering en sociale relaties.

je in een andere situatie juist voor je houden. Een foto van een feestje die je met vrienden deelt, is wat anders dan diezelfde foto op het chatkanaal van je projectteam.

Videodeurbel verandert relaties tussen burens

Met een videodeurbel verlies je die controle. Je weet niet wie er meekijkt, wanneer, en wat ze later met de beelden doen. Als je vroeger in de haast twee colaflessen met statiegeld in de container voor restafval gooide, checkte je misschien wel even of er toevallig burens waren die het zagen. Maar nu weet je niet of ze het gezien hebben, en zouden ze het in principe op elk platform zichtbaar kunnen maken. Wat als er een screenshot van de opname in de whatsappgroep van de buurt belandt? Dat is toch anders dan er een keer een grap over maken tijdens een buurtborrel.

Net als andere digitale technologieën, zoals slimme energiemeters, live locatiebepaling, en platforms waarop ouders de schoolprestaties van hun kinderen kunnen volgen, verandert de deurbel relaties tussen mensen. Want wat je bereid bent met iemand te delen, bepaalt ook hoe je relatie eruitziet. Privacy, stelt Nissenbaum, bepaalt hoe we elkaar zien, vertrouwen en met elkaar omgaan.

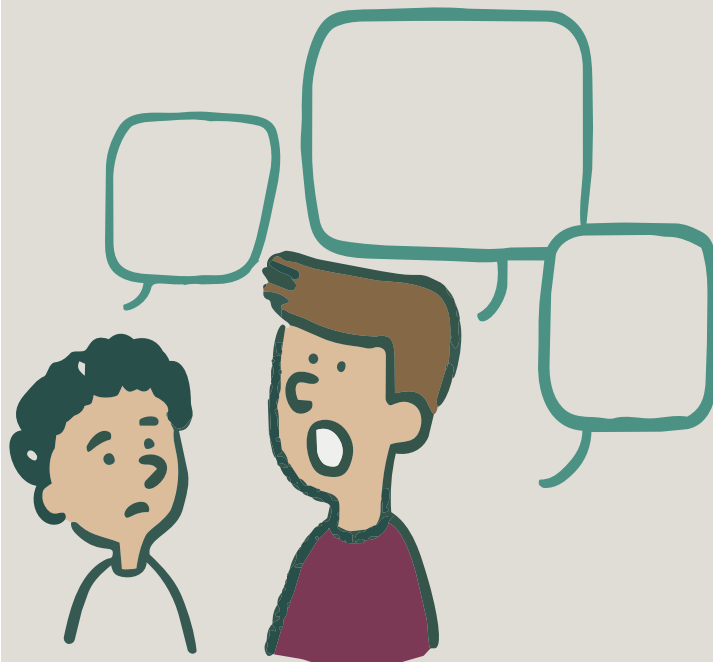
Neem Mei-Li en haar buurman uit de scènes hiernaast. Normaal gesproken voelt ze genoeg vertrouwen om haar emoties te tonen. Zo'n moment zou zelfs het onderlinge vertrouwen kunnen vergroten. Maar nu houdt ze zich in. Ze weet dat de buurman haar paniek later terug zou kunnen kijken of aan anderen kan laten zien. En dus houdt ze zich in. De deurbel verandert wat ze met hem deelt en daarmee verandert de relatie zelf.

We moeten even praten

Digitale technologie verandert hoe we met elkaar omgaan, vaak zonder dat we het doorhebben. We passen ons gedrag aan, houden ons in. Om de regie terug te pakken, moeten we niet meteen grijpen naar de privacyinstellingen, maar beginnen met een gesprek.

Zo'n gesprek kan gaan over praktische dingen: wat er wel en niet in beeld is, waar beelden worden opgeslagen. Maar belangrijker is te weten wat je van elkaar wilt en verwacht. Leg uit dat je graag de planten water geeft, maar dat je het niet fijn vindt om gecontroleerd te worden vanaf het vakantieadres. Deel je twijfels en je ongemak over wat je doet en laat als er een camera op je gericht is. Onderzoek samen hoe je een fijne burenrelatie opbouwt. Het is de hoogste tijd om met de mensen om ons heen een gesprek te voeren over hoe we willen samenleven in een wereld vol digitale technologie.

Voor dit stuk werkten onderzoekers Willemine Willems en Marit de Jong samen met data ethicus Stijn Hospers.

Met wie deel je wat?

Technologie zoals de digitale deurbel maakt het moeilijker om controle te houden over wat je met wie deelt. Maar wat je wilt vertellen, hangt nogal af van wie je voor je hebt.

Verbind de informatie met de persoon of personen met wie jij dit zou delen.

Dat je nooit teenslippers draagt vanwege een schimmelnagel.

Dat je soms je huilende kind negeert.

Dat je de deur nooit open doet voor collectanten.

Dat je de poep van je hond niet opruimt als niemand kijkt.

Dat je om vijf uur in bed lag na een paar drankjes (teveel).

Dat je de partner van je goede vriend(in) niet leuk vindt.

Dat je regelmatig statiegeld-flessen in de vuilnisbak gooit.

Dat je tijdens het filmkijken twee rollen koekjes hebt opgegeten.

Dat je je treinreis naar vrienden hebt gedeclareerd op werk.

Goede vriend(in)

Je manager

Je partner

De kapper

Je ouders

AFSCHEID

68

‘Ik zou het draadjesvlees van mijn oma nog eens willen kunnen proeven.’

74

Wie mag na je dood jouw **genante berichtjes** lezen?

Waar plaatsen we straks de ‘datacenters of death’?

76

78

‘Een rouwbot doet geen recht aan de overleden persoon.’

In Klik het? nodigt KLIK twee mensen uit die elkaar niet kennen. Samen gaan ze in gesprek over de rol van technologie in hun leven. Dit keer: Mark en Rilana.

‘Toch nog antwoorden krijgen’

Ingrediënten voor een goed gesprek: zet twee onbekenden in een café en laat ze praten over de (toekomst van de) dood. **Mark** (40) en **Rilana** (50) durfden het aan.

Het is ongeveer drie uur in de middag wanneer Mark aankomt bij het café in de haven van Breskens. Mark is ervaringsdeskundige bij de LFB, de belangenvereniging door en voor mensen met een verstandelijke beperking. Hij heeft anderhalf uur gereisd om een onbekende te ontmoeten. Voor Rilana is het een thuiswedstrijd. Ze is docent maatschappijleer, decaan en verkeerscoördinator op een middelbare school in Breskens en daarnaast al lang vrijwilliger bij het visserijmuseum.

Mark spreekt bedachtzaam, in korte zinnen. Rilana is juist een makkelijke prater, iemand die graag het voortouw neemt in een gesprek. Het gesprek begint wat onwennig. Mark

en Rilana zitten zwijgend tegenover elkaar, allebei op hun telefoon. Niet zo vreemd, wanneer je elkaar niet kent. Het helpt dat ze allebei iets hebben meegenomen. De telefoons worden opzij gelegd en Rilana bijt het spits af.

Rilana: Deze broche was van mijn oma. Het is een Zeeuwse knoop die ik heb laten vermaken tot een medaillon. Er horen ook oorbelletjes bij. Bij belangrijke momenten draag ik die altijd eigenlijk wel. Wat heb jij meegenomen?’

Mark blijkt ook een kettinkje mee te hebben genomen. Rilana glimlacht en er ontstaat herkenning.

Mark: Deze is van mijn oom geweest.

Die heeft een bedrijfsongeval gehad.

Rilana: Had je een goede band met je oom?

Mark: Ja, een hele goede band. Toen ik hoorde dat hij was overleden heb ik daar ook verschrikkelijk om gehuild.

Hij wijst naar drie hangertjes: een kruisje, anker en een hartje.

Mark: Die staan voor geloof, hoop en liefde.

Rilana: En die draag je altijd bij je?

Mark: Ja, altijd.

Digitaal voortbestaan

Rilana deed mee aan een burgerdialoog van het Rathenau Instituut. In een kerk in Rotterdam gingen vijftig mensen uit Zuid-

Holland en Zeeland een dag lang met elkaar in gesprek over de rol van digitalisering in sociale relaties. Ze vertelt Mark dat er werd gesproken over het maken van avatars, hologrammen of chatbots van overledenen met behulp van kunstmatige intelligentie. Deze worden gemaakt op basis van data, zoals chatgesprekken, videofragmenten, brieven of geluidsopnames. Op het internet kan je video's vinden van mensen die praten met een simulatie van hun overleden oma of kind. Ook wordt onderzocht of het helpt bij het verwerken van verlies, bijvoorbeeld wanneer je nooit afscheid hebt kunnen nemen.

Rilana: Ik kan me eigenlijk niet voorstellen dat ik dat ooit als iets positiefs ga zien. En jij?'

Mark: Ja, ik weet het niet... ik vind... het zou voor mij niet hoeven. Maar aan de andere kant zou je dan misschien nog wel bepaalde vragen kunnen stellen aan iemand.

Rilana: Wat zou jij nog willen vragen dan?

Mark: Nou... mijn opa en oma... zij hebben de waternoodsramp meegemaakt. Ik zou wel willen weten hoe dat voor ze was.

Rilana: Want jullie hebben daar nooit over gesproken toen ze nog leefden?

Mark: Nee, nooit.

Rilana: Ik snap die wens wel. Mensen nemen dingen mee hun graf in.

Omdat ze het niet durven te vertellen. Op deze manier toch nog antwoorden krijgen kan dan wel rust geven voor de nabestaanden. Maar tegelijkertijd...

Rilana kijkt voor zich uit. Het blijft even stil.

Rilana: Ik heb zo'n Google apparaat en dan vraag ik voor de grap weleens hoe het gaat. Dan antwoordt dat ding: 'Met mij heel erg goed en met jou ook?' Dat heeft zij gewoon ingestudeerd. Zoiets heeft geen gevoel en dat heb je wel nodig om steun te voelen. Dat geldt ook voor een chatbot van een dierbare. Dat is uiteindelijk toch niet echt.

bepalen wat ik zeg.

Mark: En heb je dat ook op papier laten zetten? Dat is dat niet wil?

Rilana trekt haar wenkbrauwen op en moet lachen.

Rilana: Nee, nu je het zegt! Ik heb eigenlijk nog niks op papier gezet. Dat zou ik eigenlijk weleens moeten doen.

Mark: Ik denk dat dat wel vastgelegd zou moeten worden, of je bijvoorbeeld in een hologram mag worden vastgelegd of niet.

Rilana: Ja. Dan nog vind ik het vreemd als ik een hologram van iemand zou zien, maar dan is het tenminste wel de keuze van die persoon zelf geweest. Je moet controle kunnen hebben over je eigen voortbestaan.

Herinneringen van je dierbare wissen of 'opslaan'?

Mark en Rilana werpen een blik op de toekomst. Want stel je voor dat je in de toekomst je herinneringen aan een overledene tijdelijk of voorgoed uit je hoofd kan verwijderen, zodat het verdriet niet voelbaar is?

Rilana: Ik vind het een heel vreemd iets. Verdriet moet je volgens mij toch verwerken in je eigen kracht. Maar er zijn ook mensen die met pillen of alcohol hun emoties onderdrukken, dus misschien is het daar een beter alternatief voor. Ik weet niet wat jij ervan vindt?

Mark: Ik denk niet dat je het nodig hebt als je er goed met andere mensen over kan hebben.

Rilana: Ik vind het ook een eng idee dat andere mensen met jouw geheugen spelen. Je geheugen is toch echt iets van jezelf, lijkt mij. Bovendien ben ik eerder bang om herinneringen te verliezen. Misschien zouden ze herinneringen beter in

een doosje kunnen stoppen. Een soort knopje dat je indrukt, en dat je dan je tante of opa weer helemaal herinnert. Wat zou jij in zo'n doosje willen stoppen?

Mark: Ik denk dan de stem van mijn oom. Die betekent veel voor me. En jij?

Rilana: Hmm, ik zou het draadjesvlees van mijn oma nog weleens kunnen proeven. Ze heeft het recept nooit gedeeld. Maar ik twijfel ook. Want als je op vakantie een speciale wijn drinkt en die thuis weer proeft, is het nooit meer hetzelfde. De sfeer eromheen is totaal anders. Als je zulke dingen opnieuw wilt beleven, moet je ook de context bewaren. Dus ook de rottigheid. Mijn oma was eigenlijk helemaal niet een heel leuk mens. En wil ik dat ook in het doosje stoppen? Ik denk het niet. Misschien komt het ook wel een beetje vanuit het christelijk geloof: je spreekt niet slecht over de mensen die overleden zijn. Het is niet alsof de negatieve dingen er niet bij horen, maar ik wil ervoor kunnen kiezen om de positieve dingen te herinneren, denk ik.

Mark: Ik zou ook eerder de goeie herinneringen in zo'n doosje stoppen. Natuurlijk neem je ook de... de negatieve herinneringen mee. Maar het is heel belangrijk om die positieve herinneringen vast te houden.

Rilana: Maar dit betekent niet dat ik de negatieve herinneringen uit mijn hoofd wil laten verwijderen. Want ze horen er wel bij. Uiteindelijk kan ik het zelf wel filteren. Dat hoeft niet met een knopje. Ik denk dat we onbewust toch wel de dingen herinneren die we willen herinneren.

Nieuwe inzichten

Het einde van het gesprek nadert. Mark en Rilana zitten allebei meer ontspannen in hun stoel. En dat na

Mark: Technologie is toch meer iets van je lampen uitzetten, dat soort dingen.

Rilana: Al kan ik me wel voorstellen dat het misschien fijn is als het testament bij de notaris wordt voorgelezen door een hologram of chatbot van degene die is overleden. Dat maakt het wel persoonlijker.

Mark: Maar je zou dat ook zelf van tevoren kunnen opnemen.

Rilana: Dat is waar... Als ik nou heel erg ziek zou worden, denk ik dat ik wel iets zou willen opnemen wat tijdens de dienst wordt afgespeeld. Misschien dat ik dan een boodschap wil achterlaten: 'Geniet van het leven!' Maar ik spreek het dus wel zelf in. Een hologram moet niet

een gesprek over de dood.

Rilana: Ik vond het helemaal niet moeilijk om met jou over dit onderwerp te praten.

Mark: Ik vond het een leuk gesprek.

Rilana: Haha, het was leuk om het over de dood te hebben.

Mark: Ik vind het gewoon best wel interessant om met andere mensen te praten.

Rilana: Ja, ik vind het ook belangrijk om over zulke onderwerpen met anderen te praten. Zo leer je van elkaar en krijg je weer andere ideeën. Jij komt uit een hele andere hoek dan ik. Tijdens de dialoog in Rotterdam zeiden we: deze technologie hoeven wij niet, maar misschien is het wel fijn voor mensen met een beperking. Je vult makkelijk dingen voor een ander in.

Mark: Terwijl het per persoon heel erg verschilt. Er zijn vooroordelen over mensen met een beperking.

Rilana: Ja en wie ben ik eigenlijk om te oordelen wat iemand wel of niet wil, wel of niet kan. Ik heb vandaag in ieder geval veel nieuwe inzichten gekregen. Het was voor mij echt een *eye-opener* toen jij zei dat je nog wel dingen aan je opa en oma had willen vragen. Vaak wil je wel iets van iemand weten, maar dan heb je het idee dat het niet het goede moment is om daar over te beginnen en dan laat je het maar zitten. Maar misschien moeten we die situatie gewoon zelf creëren.

Mark: Ik denk dat als er van die technologie is waarmee je na iemands dood nog dingen kan vragen, dat we dan minder geneigd zijn om tijdens het leven die gesprekken te voeren.

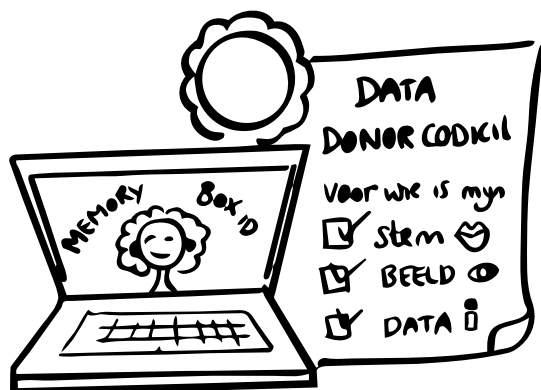
Rilana: Precies. We hebben die technologie niet nodig als we in het hier en het nu het gesprek met elkaar aangaan. Ik ben me daar nu wel bewuster van geworden.

Wat komt er in jouw datacodicil?

Mark en Rilana spraken in *Klikt het?* over het belang van het kunnen vastleggen van wat er na je overlijden met jouw data gebeurt. Heb jij daar al eens over nagedacht? Vul het **datacodicil** in.

MIJN DATACODICIL

Mogen mijn online accounts worden gedeeld?

Ja [ ]   Gedeeltelijk (zie toelichting) [ ]   Nee [ ]

Degene(n) die ik toestemming geef:

Toelichting:

Mogen mijn persoonlijke berichten worden ingezien door nabestaanden?

Ja [ ]   Gedeeltelijk (zie toelichting) [ ]   Nee [ ]

Degene(n) die ik toestemming geef:

Toelichting:

Wat moet er met mijn bestanden (denk aan foto's, video's en tekstbestanden) gebeuren?

Bewaren en overdragen aan nabestaanden [ ]

Degene(n) die ik toestemming geef:

Verwijderen na ... maanden/jaren [ ]

Archiveren [ ]

Wat moet er na mijn overlijden met mijn sociale mediaprofielen gebeuren?

Omzetten naar herdenkingsprofiel [ ]

Verwijderen na ... maanden/jaren [ ]

Beschikbaar blijven [ ]

Ik sta toe dat mijn data na mijn overlijden worden gebruikt voor:

Wetenschappelijk onderzoek [ ]

AI-ontwikkeling [ ]

Niks [ ]

Anders, namelijk:

Mijn data mogen worden gebruikt om een digitale of virtuele kopie van mij te creëren (bijv. AI-avatar of digitale nagedachtenis):

Ja [ ]   Ja, onder voorwaarden [ ]   Nee [ ]

Op te zeggen online abonnementen:

AFSCHEID

ZIJN VERDIENMODELLEN RONDOM ROUWVERWERKING WENSELIJK?

Wat wordt de waarde van tyd

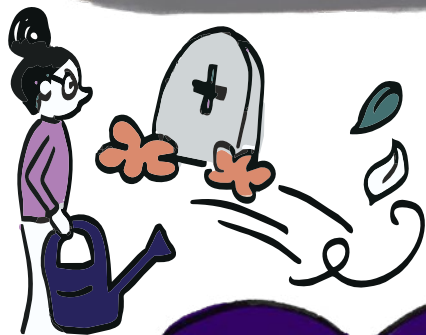

UPLOAD ME!

KEUZE MOGELIJK

AI ME? OVER MYN LIJK!

HOE STA JE TEGENOVER PRIVACY NA JE DOOD?

ETERNAL
€ MONEY €

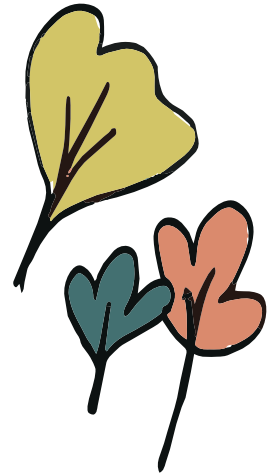
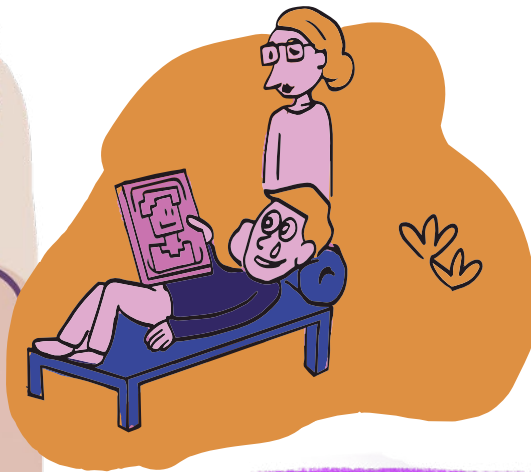
DATA CENTERS OF DEATH

GELD VERDIENEN AAN VERDRIET

KWETSBAARHEID
VRAAGT OM
GOEDE MONITORING

GEAVANCEERDE
TRAUMATHERAPIE

OF

VERSLAVING
EN SOCIALE ISOLATIE ?

MOGEN WE ZELF
BEPALLEN OM 'GEWOON'
TE GAAN?

"ik hoef
jou
NOOIT
meer
los te
laten"

"Het is
GOED
geweest
zo"

IS DIT NA
MIJN DOOD
NOG MIJN
DATA?

Wat
zou jy
doen
KEES?

BEN
IK DAT?

Brein Uploaden

wil
ik
niet

help!
kan
niet!

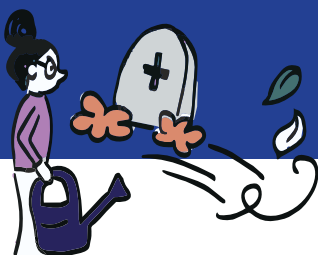
VERBINDING HOUDEN OF
DE REALITEIT VERLIEZEN?

‘Lijden moet worden weggepoetst, opgelost’

Schrijver **Mariska Overman (55)** verloor haar jongere broer toen ze 21 was. Toen ze hoorde over het bestaan van ‘rouwbots’, vroeg ze zich af: Kan dit de pijn verzachten? Ze schreef er een kinderboek over. [KLIK](#) ging bij haar langs om te horen wat ze ontdekte.

In het kinderboek *Duizend stukjes overal*

(2025) schrijft Mariska Overman over Mijs, een meisje van twaalf dat haar broer Joes door een ongeluk verliest. Mijs zoekt uit of een 'rouwbot' van haar overleden broer haar kan helpen om te gaan met haar verdriet. Een rouwbot is een AI-avatar of chatbot die een overleden persoon nabootst op basis van herinneringen, foto's en berichten. Voor Mijs is het nog maar de vraag of deze nieuwe technologie een verzachting biedt voor haar verlies. Mariska betwijfelt of we ons ongemak rondom de dood wel op moeten willen lossen.

Je houdt je veel bezig met afscheid en met rouw. Zo schreef je een boek over wat je tegen mensen kunt zeggen als ze iemand zijn verloren. Vanwaar dit thema?

Iedereen krijgt vroeg of laat met rouw te maken. Voor mij was dat al erg jong. Mijn broertje overleed door een ongeluk toen ik 21 was. Dat had echt een enorme impact en toen begreep ik nog niet hoever dat doorwerkt in wie je bent. Ik ben toen

ook letterlijk gevlucht, van Hengelo naar Den Haag, Delft, Gran Canaria, Frankrijk, en uiteindelijk weer in Hengelo. Het heeft bijna vijftien jaar geduurd voor ik snapte dat het een vlucht was.

Ik heb mezelf met mijn angst voor de dood geconfronteerd. Ik ging voor een uitvaartondernemer werken en verzorgde overleden personen. Maar dat hielp allemaal niet. Toen leerde ik mijn man kennen en voelde ik voor het eerst ruimte om erover te praten. Tegelijkertijd begon ik met bloggen over mijn verlies. Zo kwam ik erachter dat het werkt om het erover te hebben. En nee, mijn broertje komt niet terug en het verdriet blijft. Maar toch gaat er een randje vanaf waardoor ik bijvoorbeeld dit interview kan geven zonder dat ik in tranen uitbarst. En waardoor ik meer ruimte heb voor mooie herinneringen.

Was er iets specifiek wat jouw man deed of zei waardoor je die ruimte voelde?

Het zit heel erg in het kunnen luisteren en in het niet willen weg troosten. Dat is wat heel veel mensen vaak proberen te doen. Mensen willen heel graag helpen, ze willen dat je je beter voelt, want verdriet is niet leuk. Maar wat mij heeft geholpen is dat er ruimte kwam en dat er iemand was die gewoon luisterde. Verlies hoeft niet opgelost te worden, het kán ook niet worden opgelost.

Bedoel je dat we rouw meer ruimte mogen geven?

Ja, en dat is in onze cultuur sowieso lastig. Ik herinner me bij de uitvaart van mijn broertje dat mijn moeder behoorlijk aan het huilen was. Logisch, denk ik. Achteraf hoorde ik iemand zeggen: 'Ze was wel héél erg aan het huilen.' Dat heeft mij heel lang achtervolgd. Inmiddels heb ik zelf kinderen en ik weet niet wat

Mariska Overman (55)

is van oorsprong docent levensbeschouwing en filosofie. Sinds 2017 is ze schrijfster, en kinderboeken schrijven doet ze het liefst. In 2025 won ze met haar kinderboekendebuut *De zomer die alles was de Zilveren Griffel*. Haar tweede boek, *Duizend stukjes overal*, won de Ludoq: de prijs voor het beste filosofische kinderboek. Mariska woont en schrijft in het mooie Twente.

ik als moeder zou doen als een van hen zou overlijden, maar ik denk dat huilen nog wel het minste is.

Je ziet dat ook veel bij uitvaarten; het is allemaal heel ingehouden. Je mag wel een traantje laten, maar het mag niet te dramatisch zijn. En na afloop hebben mensen het er snel niet meer over. Het verdwijnt naar de achtergrond. Maar voor de mensen die iemand verliezen, verdwijnt het niet. En dat maakt het ingewikkeld. Mensen willen het er eigenlijk heel graag over hebben, als er maar iemand een deurtje opent. Als mensen maar voelen dat het kan, dan praten ze er graag over.

***Duizend stukjes overal* is geïnspireerd op het verlies van je broer. Toen jouw broer overleed waren er nog geen technologieën zoals rouwbots. Waarom heb je ervoor gekozen om deze wel in het boek te introduceren?**

Mijn broertje is in 1991 overleden. Het internet en mobieltjes bestonden toen nog niet. Er is daardoor niet veel beeldmateriaal van hem. Door de komst van digitale middelen heeft iedereen nu duizenden foto's van familie en vrienden. Die verandering maakte mij ervan bewust wat ik mis.

Vervolgens kwam de ontwikkeling van rouwbots op, waardoor het

mogelijk is om met overleden dierbaren te praten, om ze te zien. Dit riep bij mij de vraag op of ik dat zou willen. Want het kan. Die vraag heeft uiteindelijk tot het boek geleid.

Hoe zien we jouw zelfonderzoek terug in het boek?

Via het hoofdpersonage Mijs kon ik uitzoeken hoe ik zelf met zo'n rouwbotversie van mijn broertje omgegaan zou zijn, en waar ik tegenaan zou lopen. Mijs merkt bijvoorbeeld dat haar 'Computer-Joes' soms iets zegt wat niet klopt met haar herinnering van hem. Of dat de rouwbot iets niet weet omdat niemand die herinnering erin heeft gestopt. Het maakte me bewust van de mitsen en maren die aan rouwbots verbonden zitten.

Tijdens het schrijven ben ik tot het inzicht gekomen dat de 'juiste' herinnering voor mij belangrijk is. Ik dacht na over welke herinneringen je in een rouwbot stopt. Dat is niet zo simpel als het lijkt. Herinneringen zijn persoonlijk en kunnen sterk verschillen, zelfs als ze over precies dezelfde situatie gaan. In het boek komt dat terug in de scène over 'Minimijs'. Dat is het koosnaampje dat Mijs' overleden broer voor haar gebruikte. Kennelijk heeft één van haar ouders die term in de rouwbot gestopt. Maar hoe de rouwbot het koosnaampje gebruikt komt niet overeen met de herinnering van Mijs aan hoe haar broertje dat deed.

Die discrepantie tussen herinneringen heb ik ook gemerkt bij mijn ouders. Mijn broertje had het af en aan ook zwaar thuis, maar wanneer mijn ouders hun herinneringen delen dan komt dat nooit naar voren. Nu weet ik natuurlijk ook niet honderd procent zeker of mijn herinneringen aan hem kloppen. Je wilt de pijn voor jezelf

---

'Ja, maar...' ze stokt weer. Ze wilde 'vroeger' zeggen. Weet hij wel wat vroeger is? Misschien moet ze minder nadenken. Ze trommelt met haar vingers op het bureaublad en wil de laptop dichtklappen. Maar ook niet. Ze wil wegrennen en blijven tegelijk, haar linkerbeen wipt op en neer. Steeds sneller. Dan spuugt ze de woorden eruit, in een lange zin zonder ademhalen: 'je noemde me altijd Minimijs om me te pesten, als we ruzie hadden, of zomaar als Bowie erbij was om stoer te doen, en nu noem je me lief zo maar dat klopt niet dus dat moet je niet doen als je Joes wil zijn en ik denk wel dat je Joes bent maar ook niet en ik weet het gewoon niet.'

'Voor mij is Joes hier.' Bowie tikt tegen zijn slaap. 'En hier.' Hij legt zijn hand op zijn hart en kijkt opzij naar Mijs. 'En in de boom. Op jullie zolder. Bij de bioscoop. Op school. Bij de vijver. In jouw neus omdat het dezelfde neus is. Misschien zijn er zo wel duizend stukjes van hem.' Hij kijkt weer omhoog. 'Overal.'

Overman, M. (2025). Duizend stukjes overal. Alkmaar: Uitgeverij Kluitman

---

Misschien is het wel het beste

wat kon gebeuren, dat Computer-Joes kapotging. Ze had hem nooit zelf durven deleten. Onmogelijk. Dat is bijna alsof hij voor de tweede keer doodgaat. En nog door haar ook. Moord. Ze rilt ervan.

Overman, M. (2025). Duizend stukjes overal. Alkmaar: Uitgeverij Kluitman

verzachten waardoor je onbewust misschien je eigen herinneringen ook verandert. En dat vind ik lastig. Ik ben nogal rationeel en analytisch, ik hou van zekerheid. Dat geeft me een gevoel van controle en grip.

Waarom is die juistheid voor jou zo belangrijk als het om rouw gaat?

Rouw is een grote kluwen van emoties; verdriet, boosheid en machteloosheid. Zeker in het begin. Als je verder moet, helpt het als je ergens aan vast kunt houden. Voor mij is dat een herinnering waarvan ik zeker weet dat die klopt. Ik kan me het laatste wat mijn broertje tegen mij heeft gezegd niet herinneren. De twijfel die dit bij vlagen geeft, het gebrek aan grip, dat maakt de rouw voor mij scherper.

Dat is de reden dat ik zelf nog geen rouwbot van mijn broertje heb gemaakt. Ik ben bang dat de rouwbot niet klopt met mijn herinnering, dat die meer twijfels zaait en me de grip die ik heb doet verliezen, en dat het daarmee het verlies 'verser' maakt en mij jaren terugzet in mijn rouwproces. Ik sluit niet uit dat ik het ooit wel doe, want ik ben wel nieuwsgierig, maar ik durf het denk ik nog niet.

In het boek wordt een meer sceptische houding tegenover een rouwbot belichaamd door Bowie, de beste vriend van Joes. Waarom vond je het belangrijk dit perspectief in het boek te verwerken?

Bowie representeert mijn eigen perspectief op het gebruik van een rouwbot. Voor hem is een overleden persoon zoveel meer dan de data die je in een rouwbot stopt. Tijdens het schrijven voelde ik zelf ook de angst dat je door het gebruik van een rouwbot kunt blijven hangen in het verleden. Zo'n rouwbot gebruiken kan zo fijn zijn dat je 'm voortdurend

opzoekt en het echte leven op een zijspoor zet. Maar een rouwbot doet geen recht aan de overleden persoon.

De rouwbot past in het grotere culturele plaatje waarin lijden taboe is. Rouw moet worden weggepoetst, opgelost. Ik vraag me af waarom we altijd maar een oplossing moeten vinden. Voor mij moet rouw er kunnen zijn en we moeten we erover kunnen praten. Een rouwbot verzacht uiteindelijk helemaal niet en lost ook ons ongemak met de dood niet op. Sterker nog, mensen kunnen gaan denken: 'Je hebt nu een rouwbot, dus ik hoef me niet over je te ontfermen.' Dan spreek je straks helemaal niet meer met andere mensen over verlies. En contact met andere mensen, die naast je komen zitten en naar je luisteren, is nou juist wat helpt.

In het verhaal is Mijs bang om haar rouwbot bepaalde vragen te stellen uit angst voor de verkeerde antwoorden. Waarom?

Een rouwbot is in wezen een illusie. Als die illusie zichzelf verraadt, doordat de rouwbot verkeerd antwoordt bijvoorbeeld, maakt dat het verlies extra pijnlijk. Het complexe is dat een rouwbot qua uiterlijk enorm op een overleden dierbare kan lijken. Dat maakt het extra wrang als de rouwbot anders doet of praat dan je dierbare deed, en je de bot moet wegdoen of uitzetten. Dat lijkt me een *mindfuck*.

Wat wil je mensen meegeven? Waar moeten we met z'n allen over nadenken als we digitale middelen willen inzetten voor rouw?

Nieuwe dingen zijn soms een kwestie van wennen. Ik herinner me een scène uit de kostuumserie *Downtown Abbey* waarin ze voor het eerst elektriciteit hebben. Iedereen

was van slag. Ik dacht alleen maar: fijn toch? Met die blik probeer ik nu te kijken. Dingen kunnen nieuw zijn, onwennig, maar niet per se verkeerd. Dat geldt ook voor de rouwbot. Ik voel zelf een afkeer, maar in het boek helpt Computer-Joes Mijs uiteindelijk óók om verder te komen. Ze zit vast in haar woede over het verlies van Joes en de interactie met de imperfecte rouwbot doorbreekt iets bij haar. Ze wil niet vastzitten aan een computer, de rouwbot maakt haar ervan bewust dat ze een mens wil. Uiteindelijk zijn mensen altijd de kern. Als iemand dood is, is een mens weg en we kunnen van alles bedenken, maar mensen komen niet terug.

Wie weet zwengelt de rouwbotontwikkeling een gesprek aan over de betekenis van rouw en waarom we dat zo graag willen verzachten, willen oplossen. Ik zou willen dat we met z'n allen beter konden accepteren dat de dood er is. Dat is vreselijk, maar je verandert er niks aan, ook niet met een rouwbot.

Berichten aan de toekomst

Mensen door heel Nederland voerden de afgelopen twee jaar onder leiding van onderzoekers van het Rathenau Instituut gesprekken over de toekomst van sociale relaties en digitalisering. Dit is een greep uit hun wensen voor de toekomst.

voor de toekomst wens ik...

dat mijn as verstrooid is en dat mijn nabestaanden van mening zijn dat ik ondanks mijn krengerigheid toch best aardig te pruimen was.

voor de toekomst wens ik...

een samenleving waarin we nog oprecht in verbinding kunnen staan. Met fysiek contact, oprechte interesse en diepgang. Wederkerigheid in plaats van vluchtig contact. Harmonie, maar met ruimte voor gezonde kritiek en groei.

voor de toekomst wens ik...

dat mensen zich openstellen voor anderen. Dat ze kwetsbaarheid tonen en daardoor dichterbij elkaar komen.

voor de toekomst wens ik...

dat er koffieautomaten zijn met een videobelfunctie.

voor de toekomst wens ik...

dat reizen geen tijd meer kost,
zodat je meer tijd hebt voor de
mensen van wie je houdt.

voor de toekomst wens ik...

dat AI therapeutisch ingezet
wordt voor de juiste hulp bij het
verliezen van dierbaren. Dat
we mensen nog even kort 'tot
leven' kunnen brengen, zodat je
afscheid kunt nemen.

voor de toekomst wens ik...

dat het uiteindelijk echt mogelijk
wordt om goed gematcht te
worden met potentiële partners.

voor de toekomst wens ik...

dat we collectiever zijn. We
gebruiken technologie voor
taken die minder sociaal zijn,
zoals wassen. We blijven wel zelf
koken en spelen echte spelletjes.
We zorgen voor elkaar.

Schrijf je eigen bericht aan de toekomst

voor de toekomst wens ik...

voor de toekomst wens ik...

KLIK

REDACTIE

KLIK is een uitgave van het Rathenau Instituut

Redactie

Demi van Damme, Laura de Groot, Marit de Jong, Linda Kool, Willemine Willems

Grafische vormgeving

Marit de Jong

Fotografie en beeld

BNNVARA (p. 40), Wouter Brem (p. 6), Haptify.ai (p. 39), Marit de Jong (coverbeeld, p. 4, 5, 6, 16, 18, 20, 21, 35, 56, 58, 68, 70, 72, 73, 78, 82), Adrie Mouthaan (p. 25), Pexels.com (p. 41), Lilian van Rooij Fotografie (p. 53), Thisisengineering via unsplash.com (p. 38), Universtock via unsplash.com (p. 40), Zoe via unsplash.com (p. 39)

Illustraties

Illustraties: Ineke Neutelings, Puck ten Kate

Getekende landschappen: Futerra collectief van tekenaars (p. 54, 76)

Communicatietijdlijn: Laura de Groot (p. 28)

Aan dit nummer werkten mee

Loes Damhof, Stijn Hospers, Ellen Klaver, Timo Nieuwenhuis, Mariska Overman

Met dank aan

Aksa, Aysegul, Daphne, David, Eric, Jenny, Kerim, Laura, Maik, Mark, Monique, Rilana, Tamar, Tobias, Wessel, Vereniging LFB en alle deelnemers aan de dialoogsessies van het Rathenau Instituut.

Druk

Be Ink, Hoofddorp

www.be-ink.nl

Contact

Anna van Saksenlaan 51

2593 HW Den Haag

Postbus 95366

2509 CJ Den Haag

Telefoon: 070 342 1542

E-mail: info@rathenau.nl

www.rathenau.nl

KLIK is onderdeel van het Dialoogprogramma Digitale Toekomst, waarmee het Rathenau Instituut wil bijdragen aan menswaardige digitale technologie. Meer informatie vind je op de website van het Rathenau Instituut:

www.rathenau.nl.

Alle rechten voorbehouden. Het in deze uitgave aanwezige materiaal mag noch geheel noch gedeeltelijk worden gereproduceerd zonder voorafgaande toestemming van het Rathenau Instituut. De in deze uitgave geuite meningen zijn niet noodzakelijkerwijs die van het Rathenau Instituut.

